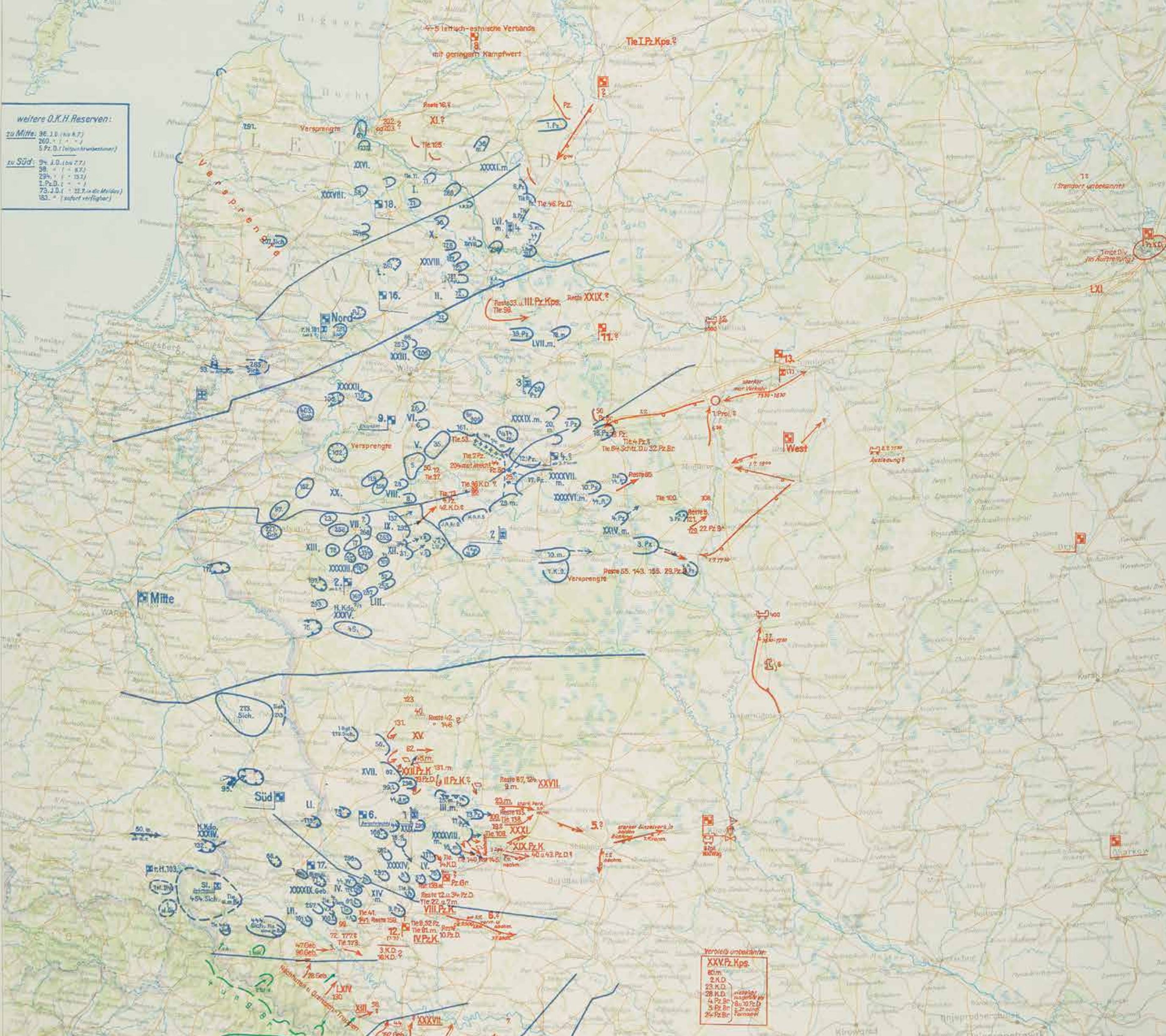

De Tweede Wereldoorlog in 100 kaarten

Jeremy Black

Inhoud

Voorwoord	6
Inleiding	7
Hoofdstuk 1 Geopolitiek	14
Hoofdstuk 2 Strategisch	34
Hoofdstuk 3 Operationeel	58
Hoofdstuk 4 Tactisch	104
Hoofdstuk 5 Reportage	158
Hoofdstuk 6 Propaganda	198
Hoofdstuk 7 Terugblik	230
Verwijzingen	244
Aanbevolen literatuur	246
Lijst van kaarten	247
Register	250
Illustratieverantwoording en dankbetuiging	256

Voorwoord

De Tweede Wereldoorlog was een bijzonder lastige oorlog om in kaart te brengen, en daardoor zeer interessant om verslag van te doen. In deze oorlog, die werd uitgevochten over een ongekend uitgestrekt gebied en onder alle mogelijke weersomstandigheden, werd strijd geleverd door vliegkampschepen, werden belangrijke luchtlandingsacties uitgevoerd en vonden grootschalige gevechten plaats tegen ongeregelde vijandelijke troepen, terwijl ook van eigen ‘ongeregelde’ troepen gebruik werd gemaakt – zogenaamde ‘insurgency’- en ‘counter-insurgency’-campagnes – allemaal zaken waarvan in de vorige wereldoorlog nog geen sprake was geweest, toen de strijd in Oost-Azië, de Pacific en de Indische Oceaan op aanzienlijk beperktere schaal plaatsvond, en het bereik en de slagkracht van vliegtuigen een stuk minder groot waren. Bovendien creëerde het hogere tempo van de strijd in de Tweede Wereldoorlog praktische problemen voor de cartografen, die niet alleen kaarten voor militair gebruik moesten leveren, maar ook kaarten waarmee de bevolking aan het thuisfront kon worden geïnformeerd. Het scala aan gecombineerde operaties betekende dat uitgebreidere en meer veelzijdige kaarten nodig waren dan tot dan toe het geval was. Verder droegen de pogingen om steun te vinden en te behouden, zowel in het binnenland als in het buitenland, bij aan specifieke maatregelen ten behoeve van een gunstig verslag van de strijd en een effectieve propaganda, die beide in deze atlas aan bod zullen komen.

Dit boek, dat is geordend aan de hand van de belangrijkste categorieën kaarten, biedt een leidraad voor de fascinerende verscheidenheid aan kaarten die tijdens en over de oorlog zijn gemaakt. Het is geïllustreerd aan de hand van 100 belangrijke voorbeelden daarvan. Talloze andere kaarten wachten nog op uw aandacht.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Inleiding

‘Net als bommenwerpers en onderzeeboten zijn kaarten in tijden van oorlog onontbeerlijke krijgsmiddelen.’

– John Kirtland Wright, bibliothecaris van de American Geographical Society, *Geographical Review* (1942).

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

Oorlog vindt onlosmakelijk plaats in een ruimtelijke context; het is een activiteit die slechts op die manier kan worden uitgevoerd. Daardoor staat binnen het conflict het maken van kaarten centraal, en wel op elk mogelijk niveau: van de meest gedetailleerde (de tactische kaart) tot de meest algemene (de strategische kaart). Strijdende partijen zoeken hun plek binnen een bepaalde ruimte en moeten die oriëntatie zien te behouden, hoe groot de druk van de strijd ook is; op die manier kunnen ze zich oriënteren in termen van doel en middelen, en dat geldt zowel voor bondgenoten als tegenstanders. Dit gevoel van ruimte is bovendien belangrijk voor de plek waar direct contact met de vijand wordt gemaakt, hoe omstreten ook: of het nu om man-tegen-mangevechten gaat of om raketten en wapens met welk bereik dan ook.

Voor de meeste gevechtshandelingen hebben we geen kaarten. In plaats daarvan is de mentale kaart de sleutel, vooral in de vorm van de vraag: waar is de vijand? Of: waar is er dekking? Zoals dat vandaag de dag nog steeds grotendeels het geval is. Dat punt wordt niet gevonden in de behandeling van dit onderwerp, maar elke nadruk op ‘mentale kaarten’ leidt tot de conclusie dat de standaard benadering van oorlog en cartografie teleologisch is, in die zin dat het een uitleg hanteert die zich steeds verder ontwikkelt, eentje die gebaseerd is op de aanname dat het maken van fysieke kaarten een wenselijk resultaat en noodzakelijk middel is. In plaats daarvan is een op de behoefte afgestemde beoordeling van het in kaart brengen nodig, een die rekening houdt met het idee van geschikt zijn voor het beoogde doel, in termen van zowel de kaarten zelf als van het gebruik ervan. Daarom is dit boek ingedeeld op basis van de categorieën die bij het maken van kaarten het belangrijkste zijn.

Bovendien vult zo’n benadering op betekenisvolle wijze het nadenken over het voortbestaan van objecten aan, niet in het minst door zich af te vragen welk doel ermee is gediend. Voor kaarten in deze context geldt niet alleen de vraag waarom ze werden bewaard, maar, in het bijzonder en daarmee verband houdend, ook wat hun potentiële waarde op een terugkerende en/of langere termijn is. Dat is een cruciaal aspect bij de geschiktheid voor het beoogde doel. Dus ook met betrekking tot het vraagstuk van de nauwkeurigheid, die geen vaststaande, absolute waarde is maar een relatieve, die gemeten moet worden in verhouding tot andere dringende zaken in tijden van oorlog in termen van alternatieve kosten. Nauwgezetheid vereist zowel inspanning als tijd, maar een kaart waaraan relevante nauwgezetheid ontbreekt is niet geschikt voor het beoogde doel.

Niet alle kaarten bestreken een even groot gebied en ook varieerde het belang ervan. Dat is inderdaad een groot onderscheid; enerzijds, het in kaart brengen van de wereld, geheel of gedeeltelijk, en het gebruik van die kaarten voor oorlogsdoeleinden; en anderzijds, meer specifieke en gedetailleerde kaarten maken voor met name militaire doeleinden. Dat laatste proces is onlosmakelijk verbonden met de kwestie betreffende plaatsen die bij het maken van een kaart niet gelijkwaardig zijn, zowel met betrekking tot welke plaatsen in kaart zijn gebracht als tot het niveau van detaillering.

Met die kwestie verbonden zijn toepassing en timing – en dan vooral de kaarten die gemaakt zijn voordat ze onmiddellijk nodig waren, en de

Dit boek is opgedragen aan Kaushik Roy, de belangrijkste militair historicus van India en een vriend wiens oordeel ik enorm waardeer.

kaarten die het gevolg waren van een nationale noodtoestand, met alle relevante druk van noodzaak, productie en timing. Wat de timing betrof verviel het verschil tussen kaart en foto, waarbij de foto uit de wereldoorlogen als een vorm van kaart fungeerde die onmiddellijk voor tactische doeleinden gebruikt kon worden. Dit punt onderstreept de moeilijkheden rond het definiëren van een kaart, maar ook, als verwant punt, de vraag rond middelen versus doeleinden. De kaarten met loopgraven uit de Eerste Wereldoorlog (1914-’18) waren dan ook voornamelijk gebaseerd op luchtfoto’s.

Terugkerend naar het punt dat niet alle plekken gelijkwaardig zijn, trokken vooral gebieden die versterkt moesten worden de aandacht van kaartmakers, niet in de laatste plaats om te kijken hoe die het best verdedigd konden worden. In dit geval was er opnieuw sprake van een overlap met andere vormen van illustratie, met name in de vorm van diagrammen en illustraties. Hoewel dat contrast zeer belangrijk was, was het niet zo duidelijk als wellicht kan worden verondersteld, omdat heel veel kaarten als hulpmiddel ook pictogrammen bevatten. Bovendien waren sommige kaarten zowel schematisch als illustratief, en vond men dat beide vormen elkaar versterkten.

Het belang van kaarten met fortificatiën werd in de 20^{ee} eeuw nog versterkt omdat tijdens de Eerste Wereldoorlog uitvoerige, frontbrede systemen waren ontwikkeld. Tijdens dat conflict had de loopgravenoorlog de strategische en operationele dimensies van de oorlog qua tactische problemen in zekere mate overstelpt – met name aan het westelijk front in Frankrijk en België – maar dat proces stimuleerde ook het in kaart brengen van het gehele systeem. Tijdens de Tweede Wereldoorlog (1939-’45, maar in China durend van 1937-’45) werd er qua plek en methode minder statisch strijd geleverd, maar de plaats van het gevecht bleef een belangrijk punt, niet in het minst vanwege het voortdurende belang van artillerie. Dat was zeker een krachtig motief om op tactisch niveau kaarten te maken, want voor artilleriebeschietingen moet de locatie van het doelwit worden vastgesteld, opdat de algoritmes die het richten van het geschut berekenen kunnen worden toegepast.

Bijgevolg werd het maken van kaarten duidelijk gekoppeld aan slagkracht. De bijbehorende behoefte aan kaarten voor de artillerie vormde in feite een nieuwe vorm van ballistiek. De precieze locatie van het doelwit en een goed inzicht in hoe dat doelwit te bereiken waren beide van groot belang. Dat betekende, deels althans, dat het maken van kaarten ten behoeve van de luchtoorlog in feite tweedimensionaal bleef, in plaats van zich te concentreren op de drie dimensies die het conflict in de lucht eigenlijk vereiste. Beschietingen en bombardementen vanuit de lucht bleven nog een hele tijd vertrouwen op een visuele identificatie van het doelwit, hoewel dat enorm veranderde toen radar steeds belangrijker werd, niet in het minst omdat daardoor op effectieve wijze ’s nachts strijd leveren mogelijk werd.

De Eerste Wereldoorlog had duidelijk gemaakt dat er in een eventueel toekomstig conflict een grote behoefte aan kaarten zou zijn. Niet alleen wat betreft de algehele beschikbaarheid van kaarten, maar ook het aantal soorten oorlogvoering dat bestreken moest worden en de omvang van die

De schaal van de kaartproductie

In het VK produceerde de Ordnance Survey ongeveer 193.775.000 kaarten ten behoeve van de geallieerde oorlogspanningen, 35 particuliere ondernemingen produceerden daarnaast voor het War Office nog eens 148.640.000 kaarten, terwijl de Geografische Sectie van de Generale Staf over een eigen Survey Production Centre beschikte. De Survey of India, een belangrijke cartografische instantie binnen het Britse Rijk, produceerde alleen al in 1945 in totaal ongeveer 22 miljoen exemplaren (van 2.483 verschillende kaarten), vergeleken met 750.000 stuks (1.580 verschillende kaarten) jaarlijks voor de oorlog. De United States' Army Map Service produceerde meer dan 500 miljoen kaarten, terwijl andere onderdelen van het Amerikaanse militaire apparaat er ook een zeer groot aantal drukten. Nadat de Duitse bezetter in 1944 uit Frankrijk verdreven was, vervaardigde het Institut Géographique National (IGN) in minder dan een jaar zo'n 28 miljoen kaarten ten behoeve van de geallieerde strijdkrachten. Dit was zeer waardevol, niet het minst omdat er binnen Frankrijk tot in 1945, in de Elzas, nog steeds strijd geleverd werd. Ter vergelijking: Duitsland drukte in totaal ongeveer 1.300 miljoen kaarten.

Tijdens de productie vonden er ontwikkelingen plaats. In de loop van 1943 nam in Duitsland de productie af, als gevolg van zowel de geallieerde bombardementen als het feit dat er steeds minder grondstoffen beschikbaar waren, terwijl de productie bij de geallieerden steeds verder toenam.

↑ Officers of the army War Plans Division study a world map as Brig. Gen. Leonard T. Gerow, division chief, points to a scene of operations. Map-making for the Army, Navy and Air Forces is a big industry in which American business machines and printing equipment have proved of outstanding value. Data for map-making are obtained by plane, patrol and reconnaissance, brought in by radio, telephone or courier and experts quickly compile and print the maps with duplicating machines, lithograph presses, mimeograph and multigraph. Some machines turn out multi-color maps. In the battle of Egypt quick changes in maps were made by using green carbon for allied positions, red for the enemy

↑ A sergeant of the U. S. Army engineers making a military map in the field prints a lithographic plate in an offset press. Fast duplication is necessary to supply all ground and air units with up-to-the-minute maps in quick time

← On the wall of field headquarters a master map of the battle zone is mounted, the lines changing as phone, radio or plane reports tell of advances or withdrawals. Strategic movements are plotted on the transparent overlay

46

POPULAR MECHANICS

'WAR MAPS WHILE YOU WAIT'

('Oorlogskaarten terwijl u wacht') uit Popular Mechanics, november 1943.

conflicten. Tijdens het interbellum werd vanaf halverwege de jaren dertig steeds duidelijker dat er zowel in Europa als in de Pacific voorbereidingen voor zo'n toekomstig conflict werden getroffen. Er waren ook technologische vorderingen die invloed zouden hebben op het maken van kaarten ten behoeve van de oorlogvoering. Met name waren er nieuwe ontwikkelingen in de luchtfotografie, waaronder het gebruik van kleuren- en infraroodfilm in de jaren dertig. Infraroodbeelden laten kleuren zien die met het blote oog onzichtbaar zijn en kunnen de kijker helpen het verschil waar te nemen tussen gecamoufleerd metaal, dat niet krachtig reflecteert, en de omringende vegetatie, die dat wel doet. Ondanks de voor de hand liggende voordelen van kleurenfilm was zwart-witfilm nog steeds van belang omdat die een groter contrast liet zien.

Luchtfotografie was niet het enige gebied waarop vooruitgang werd geboekt. Onder alle weersomstandigheden vliegen met behulp van instrumenten werd mogelijk. Daarnaast kreeg in de VS de Engineer Reproduction Plant, een onderdeel van het militaire apparaat, opdracht om kaarten te ontwikkelen die onder een breed scala aan lichtomstandigheden leesbaar moesten zijn, een eigenschap die bij nachtvluchten en langeafstandsmis-sies onontbeerlijk was. Ondertussen werd ten behoeve van hydrografisch onderzoek ook de toepassing van sonar beproefd, in eerste instantie tijdens de jaren twintig voor in diep water, en in de jaren dertig ook voor ondiepere wateren.

Vanaf 1936 begonnen de Britten met het maken van een nieuwe kaart van het noordwestelijk deel van Frankrijk en België, omdat een tweede invasie van dit gebied, eerder aangevallen in 1914, tot de mogelijkheden leek te behoren. In datzelfde jaar riep de generale staf van het Duitse leger een sectie in het leven die geheel gericht was op het maken van kaarten en het verkennen van het terrein, terwijl de 'Heeresplankammer', de legerkaartendienst, opnieuw in het leven werd geroepen. Bij die gelegenheid waren de productie en het gebruik van kaarten tijdens de Tweede Wereldoorlog al aanzienlijk grootschaliger dan tijdens de Eerste Wereldoorlog het geval was geweest, hoe uitgebreid en ongekend die tegen het eind van dat conflict ook geweest mocht zijn. Kaarten speelden een belangrijke rol bij het wekken van de indruk krachtig en competent te zijn. Ze waren prominent aanwezig in hoofdkwartieren en commandocentrales en werden dienovereenkomstig op foto's en in films afgebeeld. De oorlog introduceerde en verspreide nieuwe technologieën, zowel ten behoeve van het vastleggen van informatie als de presentatie ervan in kaartvorm. Bovendien werd de snelheid waarmee kaarten werden samengesteld en waarmee ze ter beschikking kwamen, steeds verder opgevoerd (zie het kader hiernaast). Een belangrijk element was de productie en het gebruik van nauwkeurige en gestandaardiseerde basiskaarten.

Een tekort aan kaarten

Tijdens de oorlog zorgden een ongekende schaal en omvang van operaties, met name omdat nu ook de strijd in de lucht erbij betrokken werd, voor tekorten aan de noodzakelijke kaarten, vooral aan het begin van het conflict. Toen de VS in december 1941 bij de oorlog betrokken raakte, zorgde een tekort aan kaarten in de militaire verzamelingen er bijvoorbeeld voor dat de overheid zich genoodzaakt zag uitgebreid te gaan lenen, en dan vooral bij de New York Public Library (NYPL). Walter Ristow van de afdeling kaarten van de NYPL werd het hoofd van de Geography and Map Section van het New York Office of Military Intelligence, terwijl Lawrence Martin, het hoofd van de afdeling kaarten van de Library of Congress, toegevoegd werd aan de Map Division van het Office of Strategic Services (OSS), dat een verzameling van ruim twee miljoen kaarten wist aan te leggen en zelf nog eens 8.000 nieuwe kaarten samenstelde. In populaire tijdschriften werden advertenties geplaatst:

'De Army Map Service van het ministerie van Oorlog is op zoek naar kaarten, stadsplattegronden en overzichten van havens, plaatsnamenlexicons, geografische woordenboeken, stads- en landengidsen, geografische tijdschriften en aardrijkskundige bulletins met betrekking tot alle gebieden die buiten de continentale grenzen van de VS en Canada zijn gelegen. Vooral van belang zijn kaarten en gidsen die de afgelopen tien jaar zijn aangeschaft, waaronder de kaarten die door de Amerikaanse overheid en de National Geographic Society zijn uitge-

geven.

Hoewel de Britten en Amerikanen daarnaast van nog veel meer kaarten gebruikmaakten, hanteerden ze tijdens de voorbereidingen van de invasie van Normandië in 1944 ook Michelin-kaarten. Algemene kaarten waren van grote waarde met betrekking tot het terrein en de wegen, terwijl de 1939-editie van de *Guide Rouge* de geallieerden voorzag van gedetailleerde plattegronden van Franse steden. Ook de Britten sloegen succesvol aan het bedelen: ansichtkaarten en foto's zorgden voor zeer gedetailleerde vooroorlogse beelden van de invasiegebieden. De wereldwijde omvang van militaire bewegingen maakte dit soort informatie noodzakelijk en vergrootte de druk om nieuwe kaarten te creëren en om bestaande te verzamelen en te combineren. Daarnaast leidde het grote aantal benodigde kaarten in elke fase van de productie ervan tot de behoefte aan innovatie. 'Scribing', het aanbrengen van lijnen op fotonegatieven, een nuttige productietechniek, werd over het algemeen op glas gedaan, maar scribing op plastic, waarvoor minder vakmanschap vereist was, werd op experimentele basis ingevoerd bij de US Coast and Geodetic Survey.

De druk om kaarten te maken werd door alle mogendheden gevoeld. Het aantal mensen dat daarbij betrokken was zorgde voor een grootschalige totaalproductie. Dus in reactie op een aanval op hun land door de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR) eind 1939 rondden de Finnen de werkzaamheden aan nog niet voltooide kaarten af en voerden ze de productie op van de topografische afdeling van de generale staf, die op 18 oktober was opgericht, kort nadat de Sovjet-Unie haar druk om tot grenswijzigingen te komen had opgevoerd. In de zomer van 1940, nadat de Winteroorlog was beëindigd, begonnen de Finnen met de productie van meerkleurige kaarten in plaats van hun zwart-witte originelen te herdrukken. Toen de oorlog met de Sovjet-Unie in 1941 werd hervat, bewezen die hun nut.

Duits-Sovjet Russische alliantie

De Tweede Wereldoorlog werd vanaf 1939 een mondiaal conflict, want in dat jaar verklaarden het VK en Frankrijk Duitsland de oorlog, en mobiliseerden ze door dat te doen hun wereldrijken, de grootste ter wereld. Bovendien voegde de oorlog tussen deze wereldmachten en Duitsland een wereldwijd vertakte maritieme dimensie toe aan de oorlog tussen China en Japan, die in 1937 was uitgebroken. De Duitsers maakten zowel militair als politiek gezien een einde aan het interbellum door begin 1940 snel Frankrijk onder de voet te lopen en tegelijkertijd de Britse strijdkrachten in Frankrijk (en Noorwegen) te verslaan. De nederlaag van de wereldmachten het VK en Frankrijk betekende ook het einde van de opnieuw opgeleefde Eerste Wereldoorlog die in feite in 1939 was uitgebroken, een oorlog waarin langs het nieuwe westelijke front tegen de Duitsers weerstand werd geboden.

Daar kwam nog bij dat Duitsland en de Sovjet-Unie in 1918 een de facto alliantie waren aangegaan die tot in de jaren 20 zou standhouden, een alliantie die voorafging aan hun niet-aanvalsverdrag dat van augustus 1939 tot juni 1941 duurde. Tegen het einde van 1939 vormde Duitsland een alliantie met Japan, Italië en de Sovjet-Unie, en had het met het laatstgenoemde land samengewerkt bij het veroveren van Polen en het bepalen van de invloedssferen in Oost-Europa. De onafhankelijke staten daar, zoals Bulgarije en Roemenië, hadden maar weinig andere keus dan met Duitsland of de Sovjet-Unie samen te werken. De VS waren neutraal, net als de Zuid-Amerikaanse landen. Het VK en Frankrijk waren, ondanks de steun die ze van hun omvangrijke overzeese gebiedsdelen ondervonden, gereduceerd tot ietwat twijfelachtige naties die hoopten op succes op lange termijn, hoofdzakelijk door middel van een blokkade van Duitsland, die in de praktijk niet werkte vanwege het verdrag tussen de Duitsland en de Sovjet-Unie.

In de loop van de zomer van 1940 leek deze Britse strategie nauwelijks aannemelijk. Duitse successen tegen begin 1940, eerst tegen Denemarken en Noorwegen, en vervolgens tegen Nederland, België en Frankrijk en, in mindere mate, Britse strijdkrachten, waren het resultaat van de bestaande geopolitieke situatie, want Duitsland kon oorlog voeren op één front, en zo zijn krachten maximaliseren. Kortom, Stalin was er de oorzaak van dat

Duitsland in 1940 in het westen kon zegevieren. Stalin was, door in 1939 een verbond met Hitler aan te gaan, in de voetsporen getreden van Lenin, die in 1918 een overeenkomst met Duitsland had gesloten in de veronderstelling dat die de belangen van de Russische/USSR–staat en de zaak van het internationale communisme zou bevorderen. Dit werd sterk vergemakkelijkt door een gedeelde vijandigheid ten opzichte van het VK en haar liberale democratie, zowel van de kant van de communistische leiders als van de nazitop.

De noodzaak van betrokkenheid van een grootmacht

De geschiedenis herhaalt zich zelden, zoals vergelijkingen tussen de Duitse offensieven in 1870 en 1914, en die tussen 1918 en 1940 laten zien – of die tussen de Russisch-Duitse combinatie in 1939-'40 en meer recente relaties tussen de twee grootmachten. De Duitse successen op het slagveld in 1940 waren grotendeels het gevolg van ernstige tekortkomingen in de geallieerde strategie en planning, terwijl in 1918 die tekortkomingen eerder te vinden waren aan de kant van Duitsland.

De nederlaag in 1940 van de Franse en Britse strijdkrachten op het vasteland van Europa zorgde ervoor dat Duitsland alleen kon worden tegengehouden als een supermacht als de Sovjet-Unie of de VS bij de oorlog betrokken zou worden. Voor Amerika was dan ook een belangrijke rol weggelegd bij het verslaan van Japan nadat het land zich in december 1941 in de oorlog had gemengd: het VK en China slaagden erin om te voorkomen dat Japan als winnaar uit de strijd zou komen, doordat de Britten aan India vasthielden, en doordat de Chinezen, ondanks zware

verliezen, sinds het begin van de oorlog daar in 1937 bleven doorvechten. Maar geen van beide mogendheden was in staat om Japan te verslaan.

De val van Frankrijk in juni 1940 markeerde tevens het einde van een oorlog op beperkte schaal, aangezien de nieuwe Britse regering die in mei onder Winston Churchill was gevormd, niet was geïnteresseerd in een compromisvrede die opgelegd was door een zegevierend Duitsland. Churchills besluit en het onvermogen van Duitsland om het VK binnen te vallen of het net zo lang te bombarderen tot het land zich zou overgeven, hield in dat het conflict zou voortduren totdat de Sovjet-Unie en de VS een beslissende rol konden spelen, maar begin juni 1941 was het nog lang niet duidelijk dat Duitsland gedoemd was in zijn opzet te mislukken. Hitler bevond zich in een sterke positie: dominant in West- en Midden-Europa, en een bondgenoot van Italië (dat ook met het VK in oorlog was), Japan, de Sovjet-Unie, Hongarije, Roemenië, Slowakije, Bulgarije en Finland, terwijl de VS, Spanje, Portugal, Zwitserland, Ierland en Zweden zich neutraal opstelden. Niettemin kon een niet-onderworpen VK als basis dienen van waaruit luchtaanvallen op een door Duitsland gedomineerd Europa werden uitgevoerd, konden in het Middellandse Zeegebied afleidingsoperaties plaatsvinden en kon uiteindelijk, in 1944, een grootschalige invasie van West-Europa worden gerealiseerd. Dat het VK zo kon handelen was afhankelijk van haar vermogen de scheepvaartroutes te beveiligen, waar met name de grote kracht van het land, de Royal Navy, het moest opnemen tegen Duitslands zwakste militaire krijgsmachtonderdeel dat tot taak had geallieerde schepen te vernietigen.

EEN INFRAROEDFOTO VAN LONDEN VANUIT HET WESTEN, WAAROP DE RIVIER DE THEEMS EN DE NOORDZEE TE ZIEN ZIJN, 1934.

Infraroodfotografie was in de jaren 30 een belangrijke ontwikkeling. Het visueel herkennen van kenmerkende elementen op de grond bleef bij het toenemende aantal bombardementsvluchten van groot belang, waarbij met name rivieren waardevol waren, aangezien die niet konden worden verduisterd. Duitse bommenwerpers die in 1940 Londen aanvielen oriënteerden zich met behulp van de Theems. En dat gold ook voor de rivier de Exe en het bombarderen van de stad Exeter in 1942. De Theems vestigde ook de aandacht op de havens, die voor de bommenwerpers een van de belangrijkste en meest gebombardeerde doelwitten vormden. De oorlog zorgde in Londen voor veel meer ontwrichting dan tijdens de Eerste Wereldoorlog. Al voor de oorlog was er grote bezorgdheid ontstaan, ‘De bommenwerper zal er altijd doorheen komen,’ had Stanley Baldwin in 1932 aangekondigd. Er

heerste grote bezorgdheid over de mogelijke gevolgen van het bombarderen van burgerdoelen, een thema dat zich ontwikkelde had in boeken als *The Menace of the Clouds* (1937), geschreven door Commodore L.E.O. Charlton. In het begin van de oorlog werd rekening gehouden met een barbaarse aanval vanuit de lucht. Er werden ook grootschalige voorbereidingen getroffen met betrekking tot luchtaanvallen waarbij van strijdgas gebruik werd gemaakt. Grote aantallen kartonnen doodskisten werden alvast gefabriceerd. Vanwege die kennelijk dreigende aanvallen werden in september 1939 zo'n 690.000 Londenaren per spoor vanuit de Engelse hoofdstad geëvacueerd, terwijl er tegelijkertijd verduisteringsvoorschriften van kracht werden. Uiteindelijk vonden die aanvallen pas het volgende najaar plaats (toen er al weer heel veel evacués naar Londen waren teruggekeerd), maar daar zaten geen aanvallen met strijdgas bij. Uiteindelijk groeide ten tijde van de Blitz van 1940-'41 vastberadenheid uit tot een bepalend aspect van de Britse nationale identiteit. Het reële en symboli-

sche aspect van de aanval op de burgermaatschappij versterkte het gevoel dat het hele land werd aangevallen, waarbij Londen een centrale rol innam. Over het algemeen bleef de geestelijke weerbaarheid van de bevolking redelijk op peil, met een nadruk op ‘weten te incasseren’. Thee en sigaretten waren de verzachtende middelen tegen de angst en de schrik die velen voelden vanwege de bombardementen en een eventuele Duitse invasie. Eind september 1940 overnachtten ongeveer 177.000 Londenaren elke nacht in de tunnels van de Underground, het ondergrondse spoorwegstelsel van Londen. Vooral het havengebied werd zwaar gebombardeerd, en zelfs begin jaren 60 passeerde je tijdens een boottripje op de Theems vanaf Hungerford Bridge bij Charing Cross tot even na de Tower Bridge nog aaneengesloten rijen uitgebrande pakhuizen. Een groot deel van de ‘Docklands’ werd vernietigd, en dan vooral de onderlinge samenhang tussen de plekken waar werd gewerkt en de dicht op elkaar staande rijtjeshuizen waar werd gewoond.

SINGAPORE

War Office, kaart van Singapore, 1944.

Singapore ontwikkelde zich tot een belangrijke Britse vlootbasis. Omdat Hongkong beschouwd werd als te kwetsbaar in het geval van een Japanse aanval, werd Singapore gezien als voldoende ver van Japan om het te kunnen versterken zonder daarbij grote risico's te lopen. Toch viel het eiland in februari 1942 in vijandelijke handen. De Britse hoop dat Singapore het zou volhouden totdat de Royal Navy te hulp zou schieten, bleek op beide punten een misrekening: het hield het niet vol en er kwam geen hulp.

In maart 1944 gaf Churchill zijn stafchef's opdracht de maritieme hulp aan de Amerikanen in de Pacific te vertragen omdat:

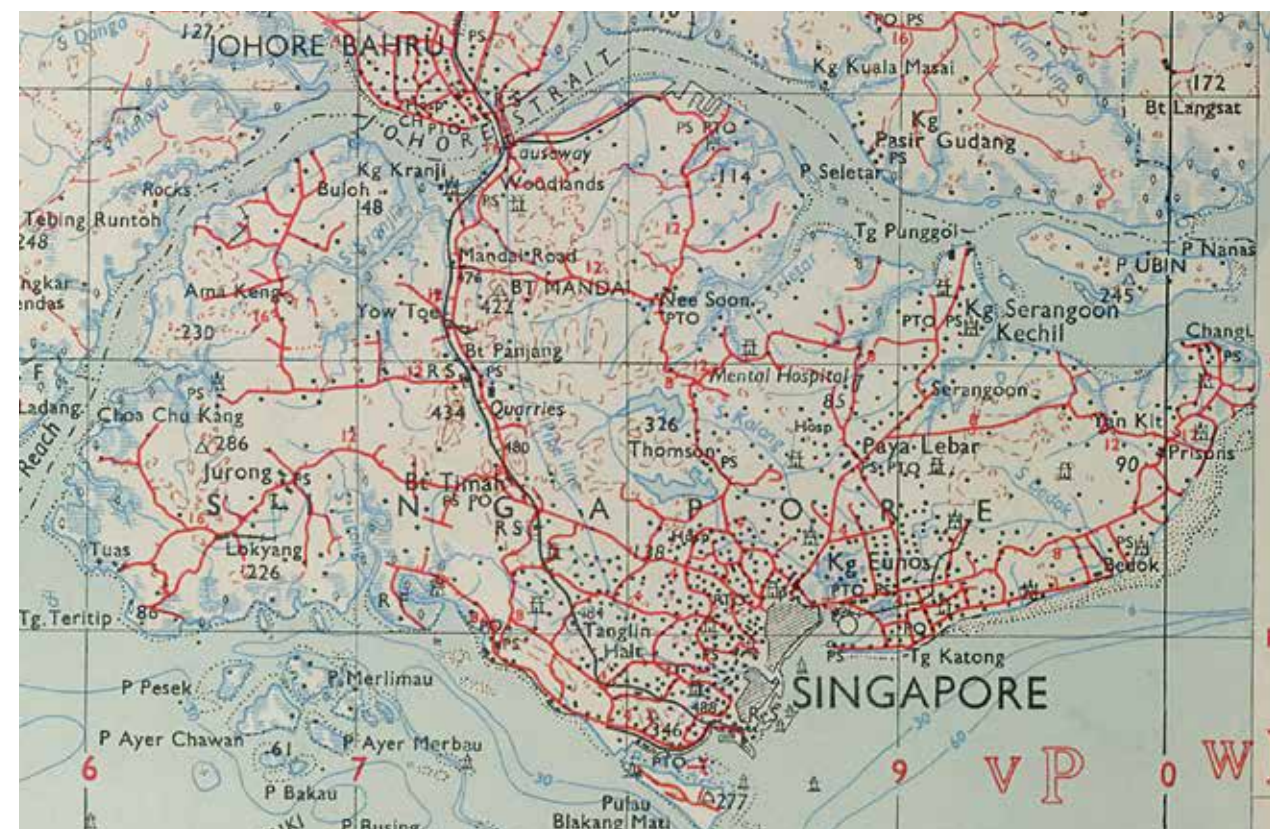
'Het in het belang van het VK is om in elk geval voor de komende twaalf maanden te streven naar wat de "Golf van Bengalen-strategie" genoemd zou kunnen worden [...] Alle voorbereidingen dienen getroffen te worden voor een amfibische actie aan de overkant van de Golf van Bengalen, gericht tegen het schiereiland Malakka en de verschillende op eilanden gevestigde voorposten die het moeten verdedigen. Het uiteindelijke doel is om Singapore te heroveren. Er zal een krachtige Britse vloot worden samengesteld, die wordt gestationeerd op Ceylon, het Addu-atol en in havens langs de Indiase oostkust.'

Uiteindelijk werd toch voorrang gegeven aan het helpen van de Amerikanen in de Pacific, maar desalniettemin werden de planningswerkzaamheden ten opzichte van Singapore voortgezet. In september 1944 schreef admiraal Sir Geoffrey Layton, de opperbevelhebber te Ceylon, *'... dat het van vitaal belang is om die delen van het Britse Rijk zo veel mogelijk zelf te heroveren. Ik heb het dan met*

name over de herovering van Birma en de afronding daarvan in het gewapenderhand weer in bezit krijgen van Singapore, en dat we niet moeten wachten tot het zich overgeeft als onderdeel van een of andere vredesovereenkomst [...]. In de jaren na de oorlog zal dat een immens effect op ons prestige in het Verre Oosten hebben. Dit, en dit alleen, zal mijns inziens ons aanzien bij de autochtone bevolking in deze gebieden tot op het oude niveau kunnen herstellen.'

Admiraal Lord Louis Mountbatten, de geallieerde opperbevelhebber van het South East Asia Command, was het daar volkomen mee eens. Voor alle zekerheid werden er toch plannen opgesteld voor Operatie Zipper, een amfibische invasie op de westkust van Malakka, die op 9 september 1945 had moeten plaatsvinden. Die operatie had mogelijk tot zware verliezen geleid, zowel onder Britse als Japanse troepen, maar door de Japanse capitulatie bleek die niet meer nodig te zijn.

De terreinverkenningen die bij het voorbereiden van Zipper nodig waren getuigden van omvangrijk onderzoek, zowel vanuit de lucht als door middel van agenten die door een onderzeeboot aan land waren gezet. De zowel vanaf zee als op het vasteland verkregen informatie wordt weergegeven op deze kaart, waarop tevens de locatie is aangegeven van het krijgsgevangenkamp te Changi, dat op een schiereiland aan het oostelijke uiteinde van het eiland lag en waar geallieerde militairen onder zeer zware omstandigheden krijgsgevangen werden gehouden, totdat de overlevenden later in de oorlog naar de Changi-gevangenis werden overgebracht. De Japanners hadden Singapore in 1942 veroverd, nadat ze de smalle Straat Johore waren overgestoken.

THAILAND/MALAYA 1:253,440

SINGAPORE

FIRST EDITION G.S.G.S.

SHEET A-48N

Refer to this map as G.S.G.S. 4218
Sheet A-48N
First Edition

Scale 1 inch to 4 miles or 1:253,440

HEIGHTS IN FEET
Contour Interval - 350 feet
From the International Reference Spheroid 1956

Mathematical projection which sets in feet from sea level from Admiralty Chart
Index to Sheet

Geographical Section, General Staff, No. 4218.
Published by War Office, 1950.
4218/48N

This map must NOT be considered an authority as the delineation of international boundaries.

Refer to this map as G.S.G.S. 4218
Sheet A-48N
First Edition

Reprinted from First Edition HINDO 1076, 1945
Reproduced by Ordnance Survey, 1950

Projection - Polyconic
JHORE GADG (TANJ)
7 5 11 10 5 3 11 11 41 19 2

MOO
Origin
P.M. Coordinates
of Origin
100,000 Yards East
100,000 Yards North

Geopolitiek

‘Verover het Hartland en je domineert het Wereldeiland.’

– The Nazis Strike (1943).

Bij de militarisering van de informatie tijdens de Tweede Wereldoorlog waren geografen sterk betrokken, net als eerder tijdens de Eerste Wereldoorlog. Van 1942 tot 1945 waren in de VS van elke vijf geografen die lid waren van de drie nationale aardrijkskundige genootschappen er twee in dienst van de Amerikaanse overheid. Deze specialistische kennis omtrent het begrip van ruimtelijke verbanden in de wereld werd ook gebruikt ten dienste van de oorlogseconomie: vaststellen hoe het benodigde materiaal het beste geproduceerd kon worden, wanneer het waarschijnlijk beschikbaar kwam, en helpen mogelijkheden om te zetten in realiteit. Kaartenmakers waren onderdeel van een breder proces waarin academici hielpen bij de oorlogsinspanningen. Economen bijvoorbeeld die door de Amerikaanse overheid werden ingezet om realistische productieprognoses vast te stellen (met name Simon Kuznets, Robert Nathan en Stacy May) maakten op een innovatieve manier gebruik van statistieken om gegevens over het Amerikaanse nationale inkomen te doorgronden en te produceren. De resulterende bruto binnenlands product-cijfers verduidelijkten de haalbaarheid van het plannen van een enorme productiestijging ten behoeve van het militaire apparaat, zonder dat daarvoor op de consumptie-economie bezuinigd hoefde te worden. Cartografen speelden een rol bij het plannen van nieuwe industriële capaciteit ten behoeve van de productie voor de krijgsmacht, door het in kaart brengen van de beste locaties voor nieuwe scheepswerven en voor het in het binnenland fabriceren van onderdelen. Ze hielpen met het bepalen van de relevante spoor- en wegverbindingen.

Op een iets andere manier waren kaarten zeer significant tijdens de expansie van het Duitse bestuur over de bezette gebieden in 1938-'41, omdat ze van belang waren bij het proces van de bij verdrag geregelde landroof die werd gehanteerd om Duitse bondgenoten te belonen en te beïnvloeden – zelfs in bedwang te houden – en dan met name Hongarije, Roemenië, Bulgarije, Italië, en hopelijk ook de Sovjet-Unie. Het pact tussen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie van augustus 1939 bevatte onder andere een geheim protocol waarin Hitler en Stalin Oost-Europa in afwachting van ‘politieke en territoriale herschikkingen’ opsplitten in ‘invloedsferen’. Bij dat verdrag zat een kaart die door Stalin was gesigneerd en waarop Polen was verdeeld. Dat land zou de maand erop worden binnengevallen, eerst door Duitsland en vervolgens door de Sovjet-Unie. Later vonden de geallieerden in de archieven van het verslagen Duitsland een kopie van die kaart op microfilm en publiceerden die, maar de Russen beweerden dat het document een vervalsing was en bleven tot 1989 ontkennen dat het protocol ooit had bestaan. Drie jaar later maakte Rusland het officiële protocol openbaar.

Etnische en raciale thema's

Het belangrijkste thema bij de Duitse geopolitiek en het maken van kaarten was van etnografische aard, waarbij de vermeende oorzaak werd benadrukt, namelijk dat een substantieel deel van het Duitse volk na het Vredesverdrag van Versailles uit 1919 onder vreemde heerschappij leefde – de Sudeten-Duitsers in Tsjecho-Slowakije bijvoorbeeld (tot aan het Verdrag van München uit 1938). Dit thema wakkerde in de jaren 20 de rechtse geopolitiek binnen Duitsland aan; er werd gesteld dat het gebied dat het land door het vredesverdrag was kwijtgeraakt – Danzig (Gdansk) was

bijvoorbeeld onder het bestuur van de Volkenbond geplaatst, terwijl ook de Poolse Corridor werd gecreëerd – terug naar Duitsland moest omdat in die gebieden nu eenmaal veel Duitsers woonden.

Voordat de nazi's in 1933 in Duitsland aan de macht kwamen was daar al een etnografische trend in de geopolitiek aan voorafgegaan. Veel Duitsers beschouwden de Slavische bevolking van Oost-Europa als minderwaardig en hingen een raciale theorie van de menselijke ontwikkeling aan, waarin de Slaven ongeschikt werden bevonden om die gebieden te bewonen, ondanks het feit dat ze er een duidelijke meerderheid vormden. Objectieve geografische maatstaven werden overboord gezet ten gunste van een tendentieuze voorstelling van zaken in een proces dat onder het naziregime een nieuwe impuls kreeg en steeds meer aangemoedigd werd.

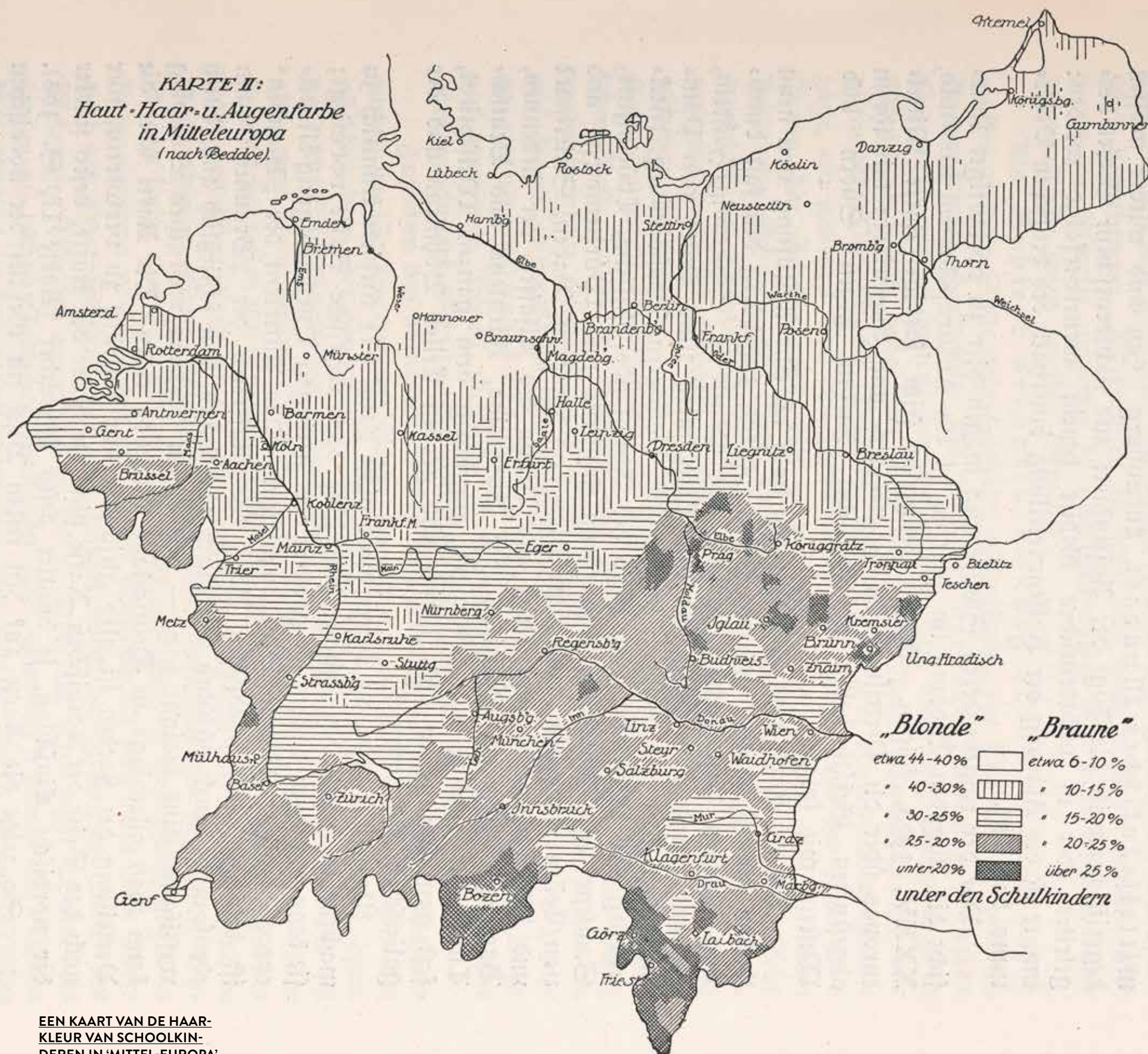
De NSDAP, de nazipartij, werd gedomineerd door ideeën omtrent ras en conflict. Op een kaart die tijdens de Rijkspartijdag van 1938 te zien was, werd het gevaar van een Russische aanval op Duitsland getoond door de eventueel te gebruiken routes te laten zien. Op een eerdere kaart werd de Tsjechische luchtmacht als een bedreiging voor Duitsland weergegeven. Nieuwe onderzoekscentra, vooral de in 1933 in Berlijn opgerichte Noord-oost-Duitse Onderzoeksgemeenschap, produceerden onderzoeksresultaten die de raciale vooringenomenheid van de Duitsers weerspiegelden. Dit resulteerde in kaarten die deze en gerelateerde onderwerpen behandelden. Een voorbeeld hiervan is een kaart waarop de kleur van de huid, het haar en de ogen in ‘Mitteleuropa’ (op zich al een Duits concept) is weergegeven (zie hiernaast), zoals afgedrukt in *Rassenkunde des deutschen Volkes* van Hans F.K. Günther, gepubliceerd in 1922 en waarvan tot 1945 meer dan een half miljoen exemplaren zijn verkocht. Het blonde haar van de Sudetenlanders in Tsjecho-Slowakije moest voor de Duitse lezers het Duitse karakter benadrukken. Op deze kaart werden tot ‘Mitteleuropa’ ook de Elzas en Lotharingen gerekend, hoewel deze gebieden, die in 1870-'71 door Duitsland op Frankrijk veroverd waren, na de Eerste Wereldoorlog aan Frankrijk waren teruggegeven. De kaart geeft ook de uitgestrekte gebieden weer die als onderdeel van het Verdrag van Versailles aan het recentelijk weer zelfstandige Polen waren overgedragen.

Hitlers geopolitiek en de Holocaust

Met zijn interpretatie van politiek in termen van rassen in plaats van naties, waarbij die rassen zogenaamd verwickeld waren in een existentiële strijd, wilde Hitler een andere geopolitiek volgens de theorie van Karl Haushofer (zie kadertekst op blz. 16). Hitler wilde met betrekking tot een Duitse expansie niets weten van welke inperking dat ook, anders dan op een tactische kortetermijnbasis die werd gemotiveerd door opportunisme in de vorm van zijn interpretatie van de specifieke mogelijkheden van het moment. Het herzien van het Vredesverdrag van Versailles was op z'n best een tactiek voor Hitler, net als samenwerking met Polen in 1935-'38 of, meer nog, die met Rusland in 1939-'41. Hitlers focus richtte zich op de Joden en de Slaven, terwijl de Sovjet-expansiedrift, met name die in 1940 ten koste van Roemenië, ervoor zorgde dat Hitler zich zorgen ging maken over de situatie in Oost-Europa.

Het binnenvallen van de Sovjet-Unie in juni 1941, Operatie Barbarossa, en de oorlogsverklaring aan de VS in december van dat jaar, zorgden ervoor dat de militaristische spanningen in het nazisme verder op de

KARTE II:
Haut-Haar- u. Augenfarbe
in Mitteleuropa
(nach Beddoe).

EEN KAART VAN DE HAAR-
KLEUR VAN SCHOOLKIN-
DEREN IN ‘MITTEL-EUROPA’,
afkomstig uit Rassenkunde des
deutschen Volkes door Hans F.K.
Günther, voor het eerst verschenen
in 1922.

KARL HAUSHOFER

In de VS, waar ten behoeve van de oorlogs-inspanningen geografen waren aange-trokken, werden de Duitsers beschouwd als vastbesloten om bij het veroveren van de wereld gebruik te maken van de geografie. De Amerikanen presenteerden die geografie dan ook dienovereenkomstig: in *Plan for Destruction*, een Amerikaanse documentairefilm uit 1943, is Karl Haushofer (1869–1946) te zien, de belangrijkste Duitse geopoliticus, die het begrip geopolitiek uitlegt aan de hand van een kaart die gecen-treerd is rond de Noordpool. Dit liet zien welke dreiging Duitsland waarschijnlijk (en in werke-lijkheid) voor bepaalde delen van de wereld vormde, terwijl het impliciet suggereerde dat het Amerikaanse antwoord wereldwijd moest zijn. In november 1939 presenteerde *Life*, een belangrijk Amerikaans geïllustreerd weekblad, Haushofer als de ‘filosoof van het nazisme’ en de ‘onuitputtelijke ideeënman van Hitler’, terwijl zijn zoon Albrecht werd afgebeeld terwijl hij naar een globe keek. Lezers werden geïnformeerd dat in Haushofers Instituut für Geopolitik te München ‘... elke dag tussen ontbijt en avondeten de wereld wordt herschapen.’

Haushofer pleitte ervoor dat de groot-machten hun natuurlijke invloedssferen moesten uitbreiden, en voerde ze op als panregio’s: Pan-Europa, de regio waarin Duitsland het voor het zeggen had en waarin ruimte moest zijn voor expansie richting Rusland; Pan-Azië, dat bedoeld was voor Duitslands bondgenoot Japan, een land waarmee Haushofer nauwe persoonlijke

De kaart van Haushofer uit zijn boek Wehr-Geopolitik (1941)

WEHR-GEOPOLITIK (‘GEOSTRATEGIE’) 1941. Dit boek, uitgegeven in Berlijn in 1941, was een van de laatste van een serie die is geschreven door Karl Haushofer, de sleutelfiguur binnen de Duitse geopo-litiek (zie boven). Haushofer, generaal-majoor b.d. en professor aan de Universiteit van München, drong erop aan dat geopolitiek moest worden beschouwd als een streven naar overleven en prioriteit tussen elkaar concurrerende mogendheden. Daartoe riep hij op tot een herziening van Duitslands gebiedsverlies en prestige ten gevolge van het Verdrag van Versailles in 1919, een doel dat werd bereikt met de nederlaag van Frankrijk in 1940. Als erkenning voor zijn verdiensten op het gebied van de geopolitiek reikte Hitler in 1939 aan Haushofer de Orde van Verdienste van de Duitse Adelaar uit.

Haushofer was echter van mening dat het binnenvallen van de Sovjet-Unie in 1941 een foute beslissing was. Zijn zoon Albrecht, adviseur van Rudolf Hess, Hitlers plaatsvervanger, wilde dat er een eind kwam aan de oorlog met het VK. Albrecht was nauw betrokken bij Hess’ ongeautoriseerde vredestoena-dering tot dat land in 1941, een zet die maakte dat de Haushofers in ongenade vielen, hoewel ze achter de hand werden gehouden als mogelijke tussenpersonen bij eventuele onderhandelingen met het VK.

Op 10 mei 1941 vloog Hess naar Schotland tijdens een ongeautoriseerde, ongevraagde en

banden had; en Pan-Amerika. Hij stichtte het *Zeitschrift für Geopolitik*, en de vele kaarten daarin concentreerden zich op ‘expansie’ en ‘worsteling’. Lebensraum was een term die veelvuldig werd gebruikt, net als het begrip *Wêhr-politik* (‘geostra-tegie’). Rudolf Hess, persoonlijk assistent en vanaf 1933 plaatsvervanger van Hitler, was Haushofers favoriete leerling, en ook Hitler werd door deze ideeën omtrent wereldwijde raciale expansie beïnvloed. In 1934 werd Haushofer benoemd tot voorzitter van een raad die de belangen behar-tigde van mensen van Duitse afkomst die buiten Duitsland woonachtig waren, terwijl hij ook banden onderhield met de generale staf van het Duitse leger. Binnen het ministerie van Propa-ganda bestonden twee studiegroepen die ervoor moesten zorgen dat onderwijzers op school de juiste geopolitieke lessen gaven.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd in Amerika de Duitse agressie ook behandeld in populaire tijdschriften, zoals bijvoorbeeld in *Reader’s Digest*, deels vanwege de impact op het geopolitieke denken. In de film *The Nazis Strike* (1943), geregisseerd door Frank Capra, wordt van Haushofers instituut gezegd dat het op zoek is naar ‘militaire zeggenschap over gebieds-ruimte’. De bedoelingen van Duitsland werden samengevat door Halford Mackinders uitspraak te herformuleren dat Europa het ‘wereldeiland’ is: ‘Verover Oost- Europa en je domineert het Hartland.Verover het Hartland en je domineert het Wereldeiland.Verover het Wereldeiland en je domineert de Wereld.’

mislukte poging om de Anglo-Duitse verschillen bij te leggen, mogelijk op initiatief van MI6, maar het kan ook zijn dat enkele Britse politici erop gebrand waren te voorkomen dat de Duitsers het VK zouden binnenvallen, en wellicht was zelfs de Poolse regering in ballingschap erbij betrokken. Hess dacht dat er in het VK een politieke groepering bestond die met Duitsland vredesonderhandeling wilde openen. Stalin beschouwde de missie van Hess als een poging om de Sovjet-Unie te isoleren, wat wellicht Hess’ bedoeling is geweest, maar dat was niet Churchills antwoord. Bang dat Italië en Japan deze toenadering als een Duitse poging zouden beschouwen om met het VK vrede te sluiten, distantieerde Hitler zich van Hess, die in het VK gevangen werd gezet.

De vredesmissie van Hess bewijst de onstabiele aard van bondgenootschappelijke banden op dat moment, maar wat Haushofers geopolitiek betreft zou het in 1941 noodzakelijk zijn geweest dat Duits-land van oorlog had afgezien, maar dat paste absoluut niet bij Hitlers expansionistische doeleinden.

De kaart op het omslag van Wehr-Geopolitik (rechts) weerspiegelt het belang dat Haushofer hechtte aan Duitse overheersing van wat hij als Pan-Europa beschouwde. De kaart laat ook het belang van marinebases zien, een centraal thema in de stoutmoedige uitbreidingsplannen van de Kriegs-marine.

In *Plan for Destruction* wordt Haushofer beschreven als adviseur van Hitler en iemand die voor Duitsland het wereldwijd verzamelen van inlichtingen coördineert, informatie waarvan wordt beweerd dat het Duitsland helpt bij het behalen van de overwinning. Haushofer wordt voorgesteld als iemand die een masterplan zou hebben om het Hartland te domineren, om vervolgens aansluiting te zoeken bij Japan om gezamenlijk Amerika aan te vallen. In werkelijkheid was Haushofer een groot voorstander van het in augustus 1939 tot stand gekomen Molo-tov-Ribbentroppact, omdat hij van mening was dat een verbond tussen Duitsland en de Sovjet-Unie heel effectief zou zijn, en dat was juist een onderwerp dat eerder die eeuw door Macbinder was overgenomen. Wat Haushofer betrof was de Sovjet-Unie een garantie tegen een oorlog op twee fronten, bood het toegang tot uitgestrekte natuurlijke hulpbronnen, grondgebied, en een samenwerkingsverband tegen het VK.

Maar vanwege hun banden met Hess raakten zowel Karl als Albrecht Haushofer in diskrediet (zie onder). Albrecht dook na zijn aandeel in de mislukte bomaanslag op Hitler in juli 1944 onder, maar werd opgepakt en later gefusilleerd. Karl werd in Dachau opgesloten maar korte tijd later weer vrijgelaten. Hoewel hij op de lijst van oorlogsmisdadigers van het Internationaal Oorlogstribunaal in Neurenberg stond, werd hij niet in staat van beschuldiging gesteld. Nadat hij had gehoord wat er met Albrecht was gebeurd, pleegden hij en zijn vrouw in 1946 zelfmoord.

voorgond traden en moedigden Hitler aan zijn ambities en angsten een dodelijk effect te geven. Het verwijderen van Joden uit een door Duitsland gedomineerd Europa kwam qua politiek steeds verder op de voorgrond te staan en werd een essentieel aspect van de Duitse geopolitiek, een extreem voorbeeld van het kijken naar landoppervlak in raciale termen. De Holo-caust was een geopolitiek proces in die zin dat het ‘gehele Jodendom in Europa biologisch diende te worden uitgeroeid’, zoals in november1941 tijdens een persconferentie werd beloofd door Alfred Rosenberg, de minister voor de Oostelijke Gebieden. In juni 1943 werd Duitsland nder-daad officieel *judenfrei* verklaard. Het transporteren van de Joden naar Oost-Europa, waar ze zouden worden vermoord, was voor dat proces van het grootste belang en dienovereenkomstig werden er op een pan-Euro-pese schaal spoorverbindingen voorbereid.

De Holocaust was een centraal onderdeel van een breder plan voor een geografische ‘Nieuwe Orde’, waarbij een groter Duitsland het centrale punt vormde binnen een nieuw Europees systeem, en met de Duitsers bovenaan in een op ras gebaseerde hiërarchie. In september 1936 sprak Hitler tijdens een nazibijeenkomst in Neurenberg:

‘Als ik het Oeralgebergte zou bezitten, met zijn onmetelijke voorraad kostbaar-heden en grondstoffen, Sibirië met zijn uitgestrekte wouden, en Oekraïne met zijn gigantische tarvevelden, zouden Duitsland en de nationaalsocialistische beweging zuwenen in overloed.’

Een belangrijk aspect van het Duitse beleid was een centrale plan-ning. Dit was het geval bij zowel de herbewapening in de jaren 30 als bij het toezicht uitoefenen op de onderworpen gebieden, met name die in Oost-Europa. De Europese economie, zowel die van overwonnen landen als die van de bondgenoten, moest aan de Duitse belangen dienstbaar worden gemaakt. De rest van Europa moest Duitsland van dwangarbeiders voorzien (zowel ter plaatse als in Duitsland zelf), van grondstoffen en voedsel, terwijl daartegenover stond dat die landen Duitse industriële producten tegen Duitse voorwaarden dienden af te nemen. Industriële installaties in de bezette gebieden moesten worden overgenomen. De plannen voor Oost-Europa waren ontwikkeld door de Reichsarbeitsge-meinschaft für Raumforschung, een interdisciplinair wetenschappelijk instituut dat in 1935 werd opgericht en ruimtelijk onderzoek coördineerde. Het werd geleid door Konrad Meyer, een hoge SS-officier. Tijdens de oorlog bracht het Reichsamt für Landesaufnahme, de topografische dienst van de Duitse overheid, de bezette gebieden in kaart. De Japanse plannen voor een ‘Groot Oost-Aziatische Welvaartssfeer’ die het land voor de veroverde gebieden wilde ontwikkelen, was hiermee te vergelijken, maar was minder ver ontwikkeld.

Vervoersinfrastructuur

Nieuwe routes en bruggen, voor het railtransport maar vooral wegen, moesten voor de vervoersmogelijkheden in een door Duitsland gedo-mineerd Europa zorgen, en waren een uitdrukking in beton en staal van de nieuwe geopolitiek. De behoeften kwamen overeen met de doelstel-lingen. In de ongebruikelijk strenge winter van 1941–’42 kwamen ernstige tekortkomingen aan het bestaande wegenstelsel in het westelijk deel van de Sovjet-Unie aan het licht, een gebied dat de Duitsers recentelijk hadden veroverd en nodig hadden om goed te kunnen functioneren bij het ondersteunen van hun veldtocht. Een groot aantal Russische wegen was niet geasfalteerd en dus niet bestand tegen de winter, en op de Russische

kaarten die de Duitsers hadden buitgemaakt werden de prestaties van de economische vijfjarenplannen van de Sovjet-Unie vaak overdreven. Deze tekortkomingen creëerden voor de Duitse strijdkrachten grote problemen bij het gaande houden van hun offensief en bij het weerstand bieden aan het grootschalige tegenoffensief dat de Russen in december 1941 inzetten, waardoor de Duitsers werden teruggedreven nadat ze bijna Moskou hadden bereikt. Ook lukte het de Duitsers totaal niet om te anticiperen op de aard van het terrein en het klimaat.

Deze onvolkomenheden leidden ertoe dat de Duitsers in het voorjaar van 1942 een serie strategische wegen aanlegden waarlangs hun strijd-krachten konden worden bevoorraad en die de door hen bezette gebieden met elkaar verbonden, waarvan de belangrijkste Durchgangsstrasse IV was (zie blz. 32–33).

Geallieerde geopolitiek

Geopolitiek was niet alleen een instrument voor autoritaire grootmachten, het was ook belangrijk voor de Westerse mogendheden. Dat was met name het geval voor landen met verplichtingen ver weg, in het bijzonder het VK. Dit thema was ontwikkeld en gepopulariseerd door Halford Mackinder in zijn *Britain and the British Seas* (1902) en *Democratic Ideals and Reality* (1919). Daarnaast produceerde C.B. Fawcett in 1933 kaarten met als middelpunt Londen, Canberra en Durban, om zo de verschillende geostrategische voordelen binnen het Britse Rijk te verduidelijken, waarvan de uitge-strektheid een goed ruimtelijk inzicht noodzakelijk maakte. Deze kaarten illustreren de pure kracht van afstand door het scheppen van een strate-gisch perspectief. De techniek die Fawcett gebruikte was het tekenen van een orthografische (zoals gezien vanuit het heelaal) globe, gecentreerd op bijvoorbeeld Canberra, om vervolgens de donkere zijde van de planeet langs de randen van de achterkant ‘af te pellen’. Het centreren van kaarten als cartografische kunstgreep was op heel veel kaarten te zien – bijvoor-beeld ‘Victory in the Pacific’ (1944) van Ernest Dudley Chase, een Ameri-kaanse kaart met daarop onder andere de tekst ‘Invest in Victory Bonds’ (Investeer in overwinningsobligaties; zie blz. 30–31).

Het vermogen tot mobiliteit en het tactische voordeel van steun vanuit de lucht zorgden ervoor dat die vanaf de jaren 20 steeds meer werden gezien als belangrijke strategische hulpmiddelen die een nieuwe benadering van geopolitiek mogelijk maakten, een opvatting die ervoor zorgde dat er overheidssteun kwam voor de ontwikkeling van vliegver-bindingen met de overzeese bezittingen, met name in het VK. De Tweede Wereldoorlog verwezenlijkte deze ideeën in nieuwe opvattingen omtrent een wereld in oorlog. De daaruit voortvloeiende geopolitiek was duide-lijk te zien op de kaarten van Richard Edes Harrison, bijvoorbeeld zijn ‘One World, One War’, die in maart 1943 werd afgedrukt in het tijdschrift *Fortune*. In het verlengde van de Britse belangen in India en voortbouwend op het werk van Mackinder, verwees Harrison naar India als de plaats waar de geallieerden ‘een van de grote, beslissende veldslagen uit de geschiedenis zouden moeten leveren: de slag om Azië’, en voegde er verder nog aan toe: *‘Als Japan en Duitsland de gelegenheid krijgen om elkaar in India de hand te reiken, krijgen de asmogendheden het voordeel van de “inner line” – maar dan op een wereldomvattende schaal. Een ononderbroken zeggenschap van het asbondgenootschap over de enorme Euraziatische landmassa’s, van Le Havre tot Shanghai, zou de Nieuwe Wereld tot een eiland transformeren, en de twee omringende oceanen tot snelwegen bij een invasie.’*

INVASIEGEOGRAFIE

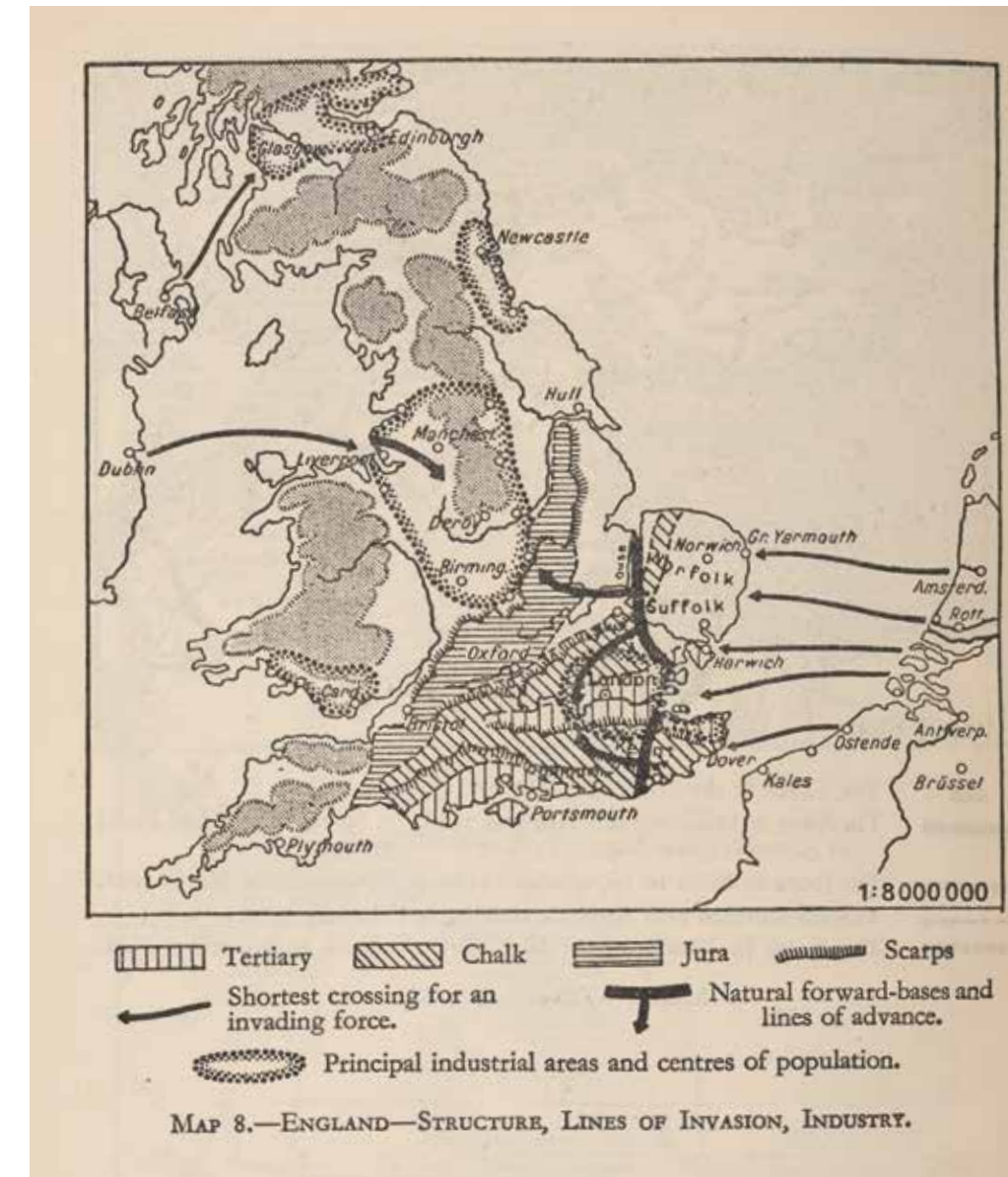
Ewald Banse, *Raum und Volk im Weltkriege*, 1932.

Op 29 juni 1940 vestigde *The Illustrated London News* de aandacht op de geopolitieke achtergrond van de strategische uitdaging waarmee het land werd geconfronteerd door het reproduceren van een inzetkaartje uit Ewald Banse's *Germany, Prepare for War*, de uit 1934 daterende vertaling van zijn *Raum und Volk im Weltkriege*, gepubliceerd in 1932. In 1934 verscheen er ook een Amerikaanse editie: *Germany Prepares for War: A Nazi Theory of 'National Defense'*.

Banse (1883-1953), een productieve geograaf en professor in de krijgswetenschappen aan de technische hogeschool in Braunschweig, was een protegé van Karl Haushofer (zie kadertekst op blz. 16). Banse drong aan op de uitbreiding

van Duitsland om zo te kunnen regeren over alle Duitsers, wat inhield dat Duitsland groter moest worden dan de grenzen van 1914 aangaven. Banse ging ervan uit dat om dit doel te bereiken een oorlog noodzakelijk was en verheerlijkte het militaire apparaat. In 1941 publiceerde Banse zijn laatste boek, *Volk und Lebensraum*.

De grotere kaart (hieronder) geeft een duidelijk beeld van het overdreven gebruik van het terrein als kenmerk. Alleen de spoorlijnen zijn weergegeven, geen wegen. De inzetkaart (hiernaast) biedt informatie over de voor een invasie benodigde geografische kennis van het VK. Daarop wordt een landing vanuit Nederland in East Anglia voorgesteld, alsmede een vanuit België in Kent, om vervolgens

vanuit de daar gevestigde bruggenhoofden Londen te omsingelen. Er bestond geen handleiding voor een vergelijkbare invasie vanuit Frankrijk, dat in 1940 door de Duitsers onder de voet was gelopen. Zodoende werd voor Unternehmen Seelöwe, die in datzelfde jaar werd voorbereid, door de Duitsers voor een landing tussen Hythe en Rottingdean gekozen, waarbij hun troepen zouden vertrekken vanuit havens die zich uitstrekten van Rotterdam in het noorden tot aan Le Havre in Frankrijk. Maar zoals in *The Illustrated London News* duidelijk werd gemaakt, waren de transportvereisten voor zo'n invasie immens, 'terwijl om een invasie succesvol te laten verlopen, eerst de Royal Navy en de RAF zouden moeten worden uitgeschakeld'. De campagne in Noorwegen, waarbij een aantal Duitse schepen tot zinken was gebracht of schade had opgelopen, had laten zien hoe buitengewoon kwetsbaar een amfibische aanval zou zijn bij ingrijpen van de Britse marine, en op 11 juli sprak de bevelhebber van de Kriegsmarine, admiraal Erich Raeder, tegenover Hitler zijn scepsis uit. Hoewel het feit dat

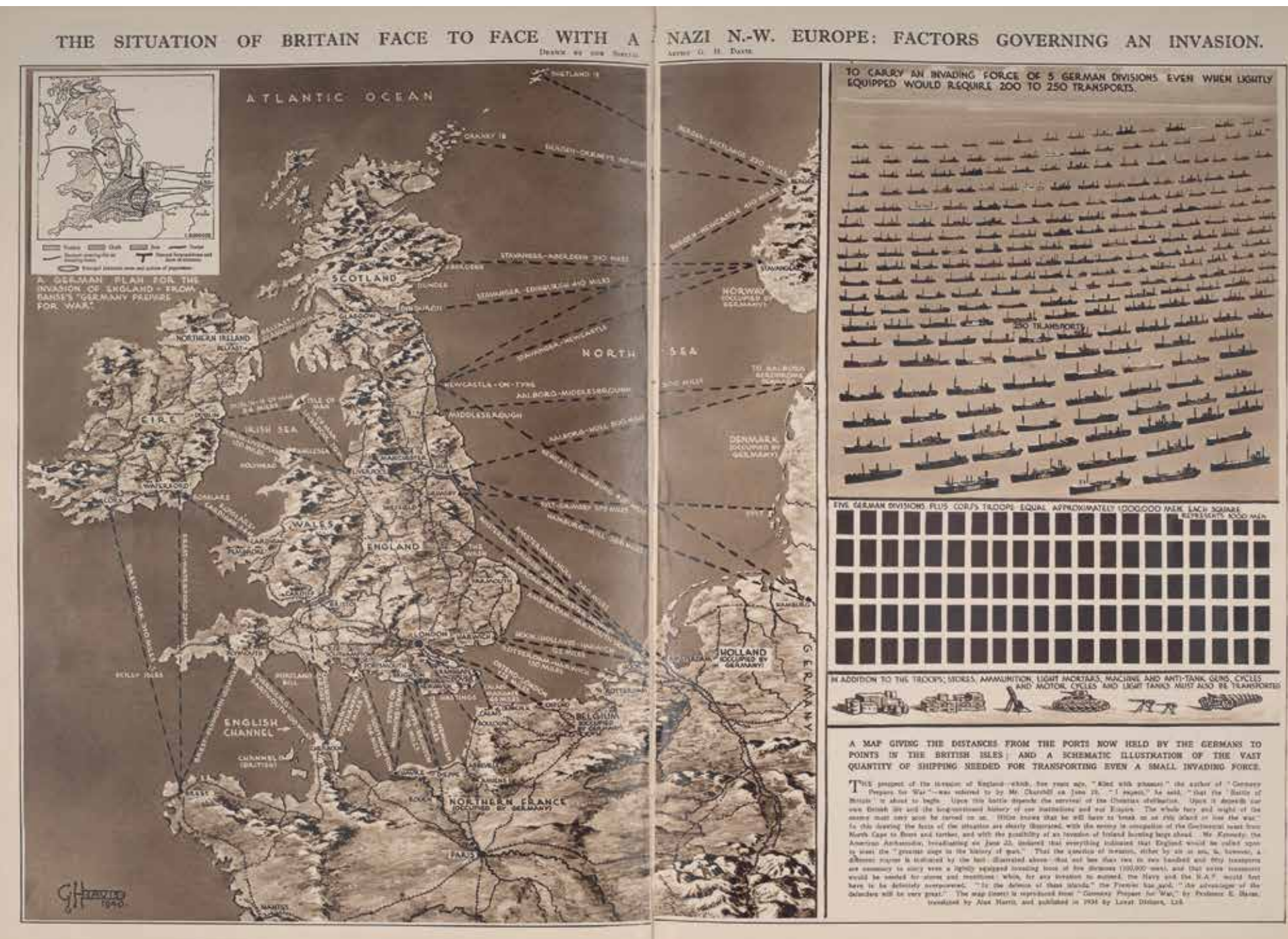
Italië op 10 juli de kant van Duitsland had gekozen de druk op de Royal Navy in het Middellandse Zeegebied aanzienlijk had vergroot, bleven er nog voldoende Britse oorlogsschepen in de thuiswateren achter om elke aanval van de Duitse marine te kunnen beantwoorden.

Maar in plaats van zich te concentreren op het aanvallen van Britse oorlogsschepen, raakte de leiding van de Luftwaffe steeds meer geïnteresseerd in het aantonen dat de overwinning kon worden behaald door burgerdoelen te bombarderen, met als opmaat een aanval op de Royal Air Force en de ondersteunende infrastructuur.

Het ontbrak de Duitsers niet alleen aan een toereikende invasiestrategie, maar ook aan de benodigde structuur binnen de krijgsmacht, een situatie die getuigde van en bijdroeg aan hun ad hoc planning en het veelvuldig moeten improviseren. Vooral het gebrek aan geschikte landingsvaartuigen was een groot probleem, net als een relevante doctrine en training. Overwicht in de lucht was nodig om de sterke en vastbesloten Royal Navy te treffen, terwijl de Stuka-duikbommenwerpers een vrij gemakkelijke prooi bleken voor de moderne Britse jachtvliegtuigen. Een Duits luchtoverwicht, zelfs als dat gerealiseerd was, zou nooit effectief zijn geweest bij nachtelijke operaties tegen oorlogsschepen.

Timing was een allesbepalende factor. Het werd noodzakelijk geacht om de invasie voor midden-september te laten plaatsvinden, omdat daarna het weer waarschijnlijk een stuk slechter zou worden, maar dat tijdschema kon niet worden aangehouden. Afgezien van de problemen rond het bijeenkrijgen van landingsvaartuigen, moest het Duitse leger herbevoorraad worden en naar de inschepingszones worden overgebracht. De overwinning bij de laatste veldtocht in Frankrijk was geëerd met verliezen. In tegenstelling tot de goed voorbereide geallieerde landingen in Normandië in 1944, zou een Duitse landing geïmproviseerd van aard zijn terwijl men het met veel minder materieel zou moeten doen.

In tegenstelling tot de handleiding die door Banse werd gesuggereerd, wilden de Duitsers eerst door het zuidoosten van Engeland oprukken, tot een lijn die liep van Gravesend aan de monding van de Theems tot Portsmouth, en daarna, zodra Londen was ingenomen, tot een lijn die van Maldon aan de kust van Essex, tot de monding van de Severn liep. Maar na verschillende keren te zijn uitgesteld, werd de operatie op 17 oktober 1940 formeel opgeschort toen de focus op de aanval op de Sovjet-Unie kwam te liggen. Het veroveren van dat laatste land werd ook gezien als een manier om het VK tot vredesonderhandelingen te dwingen omdat het te zeer geïsoleerd zou komen te liggen.

OORLOG IN OOST-AFRIKA

S.J. Turner, 'Colour Relief Map of Abyssinia and War Zone' ('Reliëfkaart in kleur van Abessinië en het oorlogsgebied'), 1938.

Deze kaart, door S.J. Turner getekend voor de *Daily Herald*, het belangrijkste linkse dagblad van het VK, is een overzichtskaart vanuit vogelperspectief van het soort dat over het algemeen in verband werd gebracht met het werk van de Amerikaan Richard Edes Harrison. Het perspectief benadrukt niet alleen de nabijheid van het gebied waar de vijandelijkheden zich afspeelden, maar biedt tevens inzicht in het strategisch belang van zowel de Middellandse Zee als het Suezkanaal. De wedijver tussen het VK en Italië springt duidelijk in het oog, zowel in Afrika als in het Middellandse Zeegebied, en dan met name de dreiging die Italië vormde voor de route via het Suezkanaal naar India. Massawa en Eritrea waren Italiaanse marinebases in Eritrea.

De Italiaanse verovering van Abessinië, het huidige Ethiopië, in 1935-'36 ging gepaard met een omvangrijke opmars vanuit Eritrea, die werd ondersteund door een kleinschaliger inval vanuit Italiaans-Somaliland. Addis Abeba, de hoofdstad, werd op 5 mei 1936 ingenomen. De Italianen brachten bijna 600.000 militairen op de been en gebruikten mosterdgas.

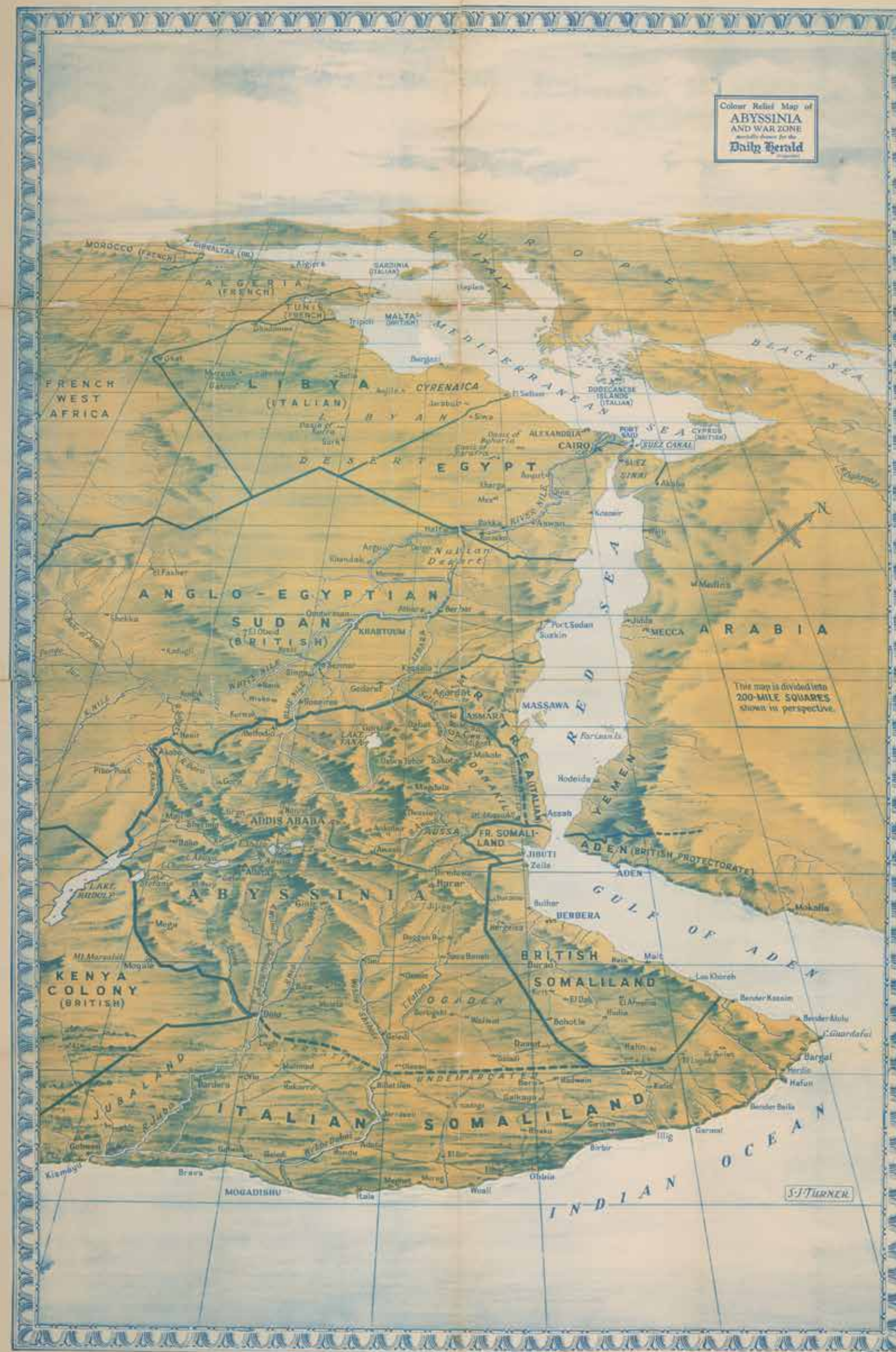
De Italianen werden enorm geholpen door het onvermogen van de andere mogendheden om in actie te komen nadat de Volkerenbond de invasie had veroordeeld. De Britse regering overwoog oliesancties tegen Italië in te stellen en het Suezkanaal te sluiten voor Italiaans scheepvaartverkeer, maar Stanley Baldwin, de premier, liet het kabinet op 6 april 1936 weten dat dit 'een oorlog met Italië zou betekenen', en dat hij 'gezien de huidige toestand in Europa niet bereid was dat te overwegen.' De Britse regering wilde dat Italië zich aan het Stresa-front tegen Duitsland zou houden en wilde Italië geen directe aanleiding geven om Britse schepen en bases in het Middellandse Zeegebied aan te vallen. (Het Stresa-front was een overeenkomst tussen het VK, Frankrijk en Italië, gesloten in april 1935 en bedoeld als tegenwicht tegen het door Hitler aangekondigde voornemen om Duitsland te herbewapenen en het Verdrag van Versailles naast zich neer te leggen.) Bovendien stonden zowel Frankrijk als de VS niet onwelwillend tegenover de doelstellingen van Italië.

Maar er werden wel degelijk voorbereidingen voor een oorlog getroffen. Die omvatten onder andere de noodzaak om Britse koloniën tegen de aangrenzende Italiaanse overzeese gebieden te beschermen. Om voor een aanval op laatgenoemde gebieden de middelen te kunnen verschaffen, ging de RAF over tot het stationeren van vliegtuigen in Egypte, Brits-Somaliland en op Malta.

Eind jaren dertig, terwijl Mussolini een inval in Egypte plande voor het geval er toch oorlog zou uitbreken, vroegen de bezorgde Britten zich af hoe ze hun positie daar het beste konden verdedigen, niet in het minst omdat ze zowel hun marinebasis in Alexandrië als het Suezkanaal wilden beschermen. De Britten maakten zich ook zorgen over de aanwezigheid van Italiaanse marineschepen in de Rode Zee, over de Italiaanse betrekkingen met Jemen, waaronder wapenleveranties, en over de mogelijkheid dat koning Abdoel Azis al Saoed van Arabië weleens binnen de Italiaanse invloedssfeer zou kunnen geraken.

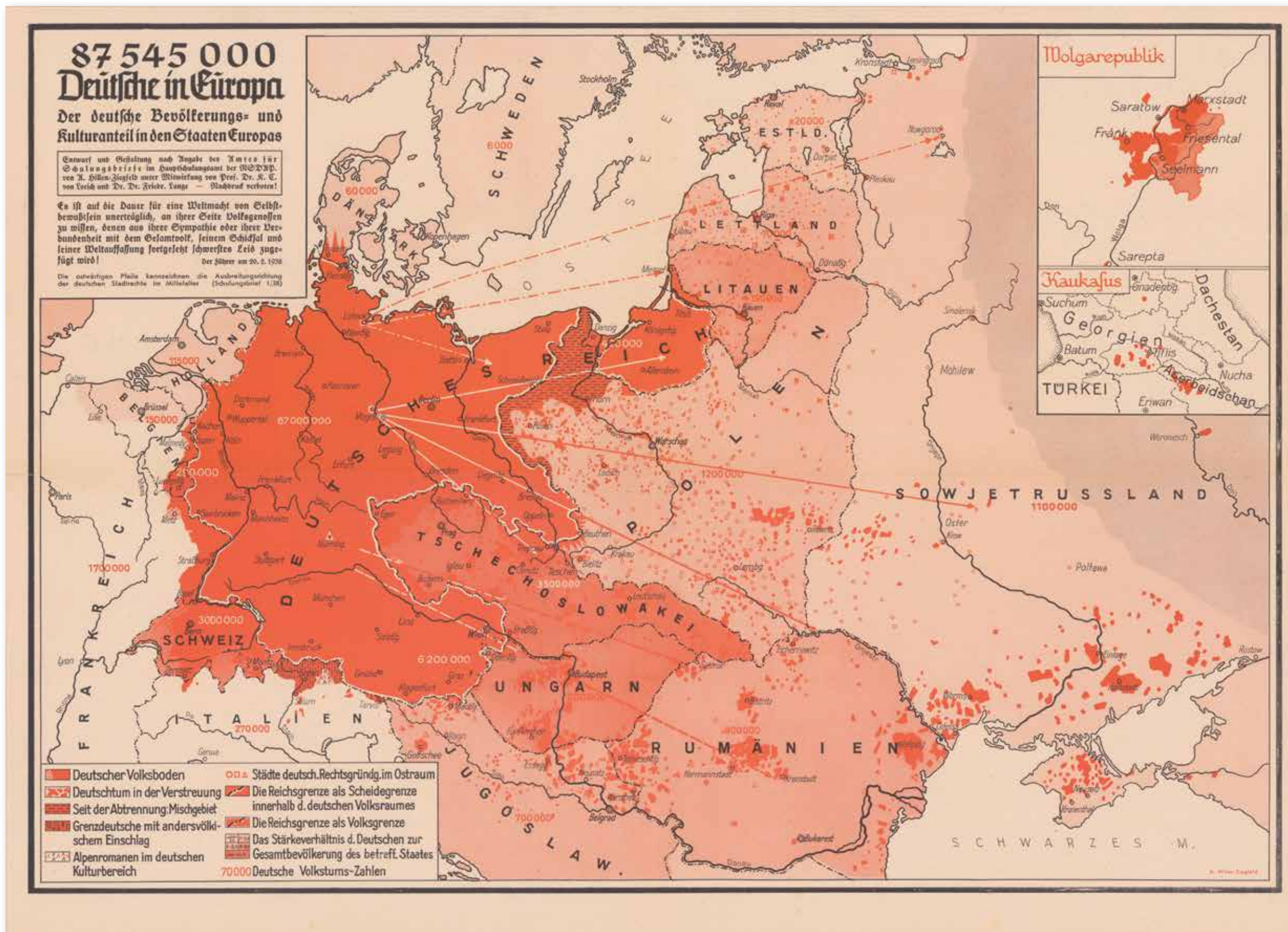
Nadat in juni 1940 de vijandelijkheden tussen het VK en Italië waren uitgebroken, veroverden de Italianen Brits-Somaliland, maar hun opmars in Egypte mislukte. Op hun beurt slaagden de Britten er in 1941 in Brits-Somaliland weer in bezit te krijgen en wisten ze tevens Italiaans Oost-Afrika (Eritrea, Abessinië en Italiaans-Somaliland) te veroveren, een geweldige prestatie die voor extra strategische diepte voor het Britse Rijk zorgde. De inname van de diepwaterhaven van Massawa op 8 februari 1941 en de Somalische havenstad Kismayo op 14 februari maakten een einde aan het vooruitzicht op een mogelijke samenwerking tussen de zeestrijdkrachten van Italië en Japan.

In de Britse pers werden steeds vaker afbeeldingen vanuit vogelvluchtperspectief gebruikt. Op een kaart van George Horace Davis in *The Illustrated London News* van 8 februari 1941 wordt Malta als doelwit voorgesteld, waarbij het eiland is afgebeeld vanuit het gezichtspunt van Duitse en Italiaanse bommenwerperbases op Sicilië.

EEN EUROPA VAN HET VOLK

Arnold Hillen Ziegfeld, kaart van de Duitse diaspora, 1938.

Voor deze kaart werd in 1938 opdracht gegeven door een periodiek van de nazipartij. De kaart werd vervaardigd door Arnold Hillen Ziegfeld. Europa is ingedeeld met betrekking tot de Duitse bevolking, die zich uitstrekt tot aan de Kaukasus (te zien op een van de inzetkaartjes). Het citaat uit de toespraak van Hitler van 20 februari 1938 beschrijft hoe 'ondraaglijk' het is voor een 'wereldmacht' om getuige te moeten zijn van het lijden dat 'nationale kameraden' wordt aangedaan vanwege 'hun sympathie of loyaliteit aan het volk als geheel'. Dit soort kaarten is kenmerkend voor de Duitse conservatieve geopolitiek, die vooral na het gebiedsverlies ten gevolge van het Vredesverdrag van Versailles in 1919 krachtig werd ondersteund. De gevoelens die het weerspiegelde voedden de expansionistische nazibelangen.

Ziegfeld was een belangrijke beoefenaar en theoreticus op het gebied van kaarten ten behoeve van propaganda. In 'Kartengestaltung, ein Sport oder eine Waffe', afgedrukt in Haushofers *Zeitschrift für Geopolitik* in 1935, stelde Ziegfeld voor de term *kartographie* te gebruiken voor het nieuwe dynamische karakter van de Duitse manier van kaarten maken die de nadruk legde op het gebruik van pijlen om de relatie tussen specifieke gebieden – vaak relaties gestoeld op uitdagingen en dreiging – weer te geven. Deze term verwees naar de nieuwe ontwikkeling van de zogenaamde *Gebrauchsgraphik* (toegepaste grafiek), en maakte gebruik van artistieke en intellectuele ontwikkelingen zoals het futurisme, het inzicht hoe te visualiseren, en de cultus van moderniteit die een uitdaging vormde voor conventionele thema's en middelen.

Hitler wilde Oost-Europa onderwerpen, waar 'Lebensraum' voor de Duitsers te vinden was, een thema dat hij aansneed in zijn boek *Mein Kampf*. Hoewel er spanning bestond tussen de nazistandpunten en de conservatieve geopolitiek, waren Hitlers argumenten gebaseerd op de al lang bestaande nationalistische overtuiging dat de overheersing van Oost-Europa onderdeel vormde van Duitslands lotsbestemming. Die overtuiging putte, deels althans, uit Pruisische opvattingen, met name ten opzichte van Polen, maar bracht ook een overdracht van Oostenrijkse veronderstellingen met zich mee. De raciale inkleuring van deze opvattingen spitste zich toe op een veronderstelde worsteling tussen Duitsers en niet-Duitsers, een waarin er wat betreft rechtshapenheid, vooruitgang en lotsbestemming

van onzekerheid geen sprake was. Lebensraum betrof zowel geopolitieke als racistische doeleinden. Hoewel Hitler bereid was op de korte termijn met Polen samen te werken, en dan met name in 1938 tegen Tsjecho-Slowakije, en eventueel tegen de Sovjet-Unie, haatte hij de Polen en had hij al veel eerder plannen gemaakt om Polen te vernietigen.

In atlanten werd Duitsland weergegeven alsof het werd bedreigd door communisten en Joden. Tot de eerste kaartpagina's in *F.W. Putzgers Historischer Schul-Atlas* (editie 1931), de standaard historische schoolatlas, behoorde er een waarop Duitsland werd beschouwd als het bolwerk van Europese cultuur tegen de Aziatische hordes, in de vorm van Hunnen, Avaren, Arabieren, Maygaren, Turken, Mongolen, Joden, tsaristische Russen en communisten. Dus het verleden werd in stelling gebracht ten dienste van het heden, waarin raciale groepen en ideologieën smolten.

In augustus 1940 weerspiegelden Duitse kaarten de successen van de veldtochten van mei-juni 1940, en verdedigden ze de 'culturele' aanspraken van Duitsland. Duitsland annexeerde Elzas-Lotharingen, dat vervolgens behandeld werd als onderdeel van het Derde Rijk, waar dus ook de dienstplicht van kracht was. Daarnaast bedong Duitsland in Frankrijk een zogenaamde *zone réservée* in gebieden waar van een uiteindelijke Duitse kolonisatie sprake was. In de buurt van Aken werden de Belgische grenskantons Eupen, Malmédy en Sankt Vith, die in 1919 aan België waren overgedragen, weer bij het Derde Rijk ingelijfd. Luxemburgers werden tot Duitse burgers verklaard, terwijl in 1942 de dienstplicht in dat land werd ingevoerd.

Ziegfelds assistent bij het vervaardigen van deze kaart was Friedrich Lange, die in 1940 een 'kaart van de Duitse cultuur in het Westen' had gemaakt, waarop in het westen de grensgebieden waren aangegeven waarvan beweerd werd dat ze in het verleden van de Duitse expansie hadden geprofiteerd, terwijl bij een aantal steden in Frankrijk en België het symbool van de tweekoppige adelaar werd geplaatst ten teken dat het om 'Reichsdeutsche Städte' ging, waaronder Liege (Lüttich, 1801), Verdun (Wirten, 843), Nancy (Nanzig, 1766), Épinal (Epieneln, 1766) en Besançon (Bisanz, 1032, 1410). Gele lijnen binnen het Franse grondgebied zijn voorzien van het bijschrift 'Natuurlijke verdedigingsstappen van het Bekken van Parijs'.

EEN DUITSLAND ZONDER BEPERKINGEN

Ernst Adler, uit *Der Krieg 1939/40 in Karten*, 1940.

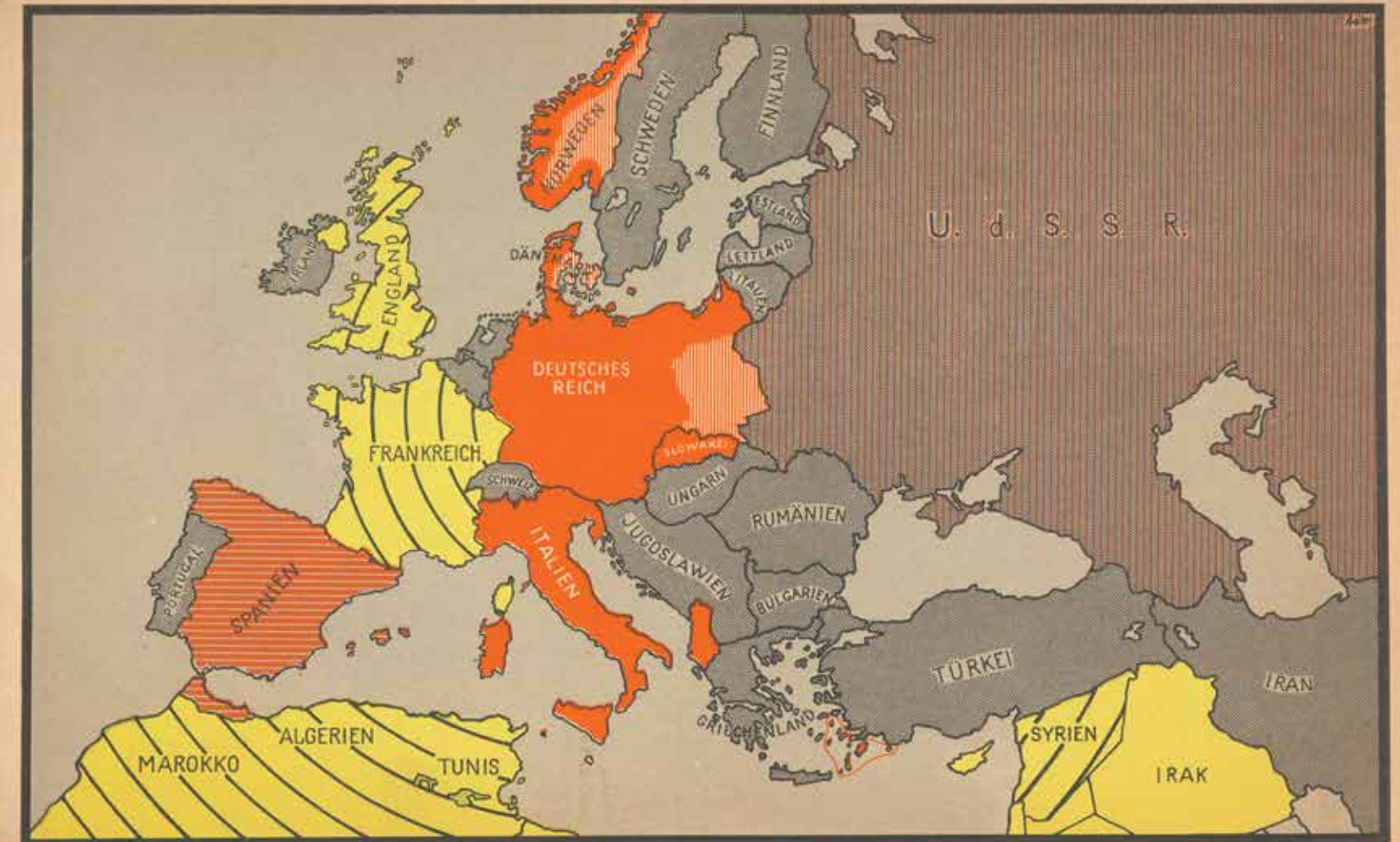
Deze kaarten met betrekking tot de Duitse geopolitiek zijn afkomstig uit *Der Krieg 1939/40 in Karten*, dat in 1941 door de German Library of Information in New York is vertaald als *The War in Maps*. Ze vergelijken 1914, toen de Centrale mogendheden met een oorlog op twee fronten werden geconfronteerd, met 1939-'40, toen 'Duitsland zich had losgemaakt'. De situatie is weergegeven zoals die eind april 1940 was, met de Sovjet-Unie als bondgenoot; Polen, Denemarken en Noorwegen zijn veroverd; van Italië staat vast dat het een bondgenoot is, terwijl Spanje Duitsland behulpzaam is. De kaart onderstreept de Britse bezorgdheid over het Duits-Russische pact omdat hij liet zien in welke mate Duitsland vond dat het vrijheid van handelen had. In de Engelstalige editie zijn de twee bijschriften vertaald als '1914: Central Powers Encircled by Entente' (1914: Centrale mogendheden omsingeld door Entente), hieronder te zien, en '1940: No Manacles this Time' (1940: Geen ketenen deze keer), hiernaast afgebeeld. In de inleiding van *The War in Maps* wordt de indoctrinaire waarde van een kaart uitgelegd omdat een kaart helpt voor een groot publiek informatie begrijpelijk te maken

die anders voor hen verloren zou zijn gegaan, of 'om voor niet-deskundigen de mistige indrukken te verduidelijken die ze uit communiqués en krantenberichten halen', waardoor 'tot dan toe onbegrijpelijke fases waarin de oorlog verkeert [...] tot simpele geopolitieke problemen worden gemaakt'. De twee kaarten die in de inleiding worden gebruikt nodigen uit tot vergelijken: in dit geval een gecoördineerde inspanning van de kant van de nazi's om de lezers ervan te overtuigen dat deze nieuwe oorlog geen herhaling was van de vorige, die in een nederlaag eindigde. Door de omsingeling van Duitsland in de Eerste Wereldoorlog te laten zien, maakt een situatie (in 1940) waarin de nazi's een oorlog op twee fronten hebben weten te voorkomen een veel gunstiger indruk.

In een artikel met de titel 'Magische geografie', gepubliceerd in het tijdschrift *Social Research*, betoogde Hans Speier hoe door het gebruik van kleur in de kaart bepaalde visuele illusies bereikt kunnen worden. Duitsland bijvoorbeeld is op elke kaart in rood afgedrukt en de vijandelijke landen in geel, terwijl de neutrale landen grijs zijn. In de eerste kaart wordt een groter contrast bereikt door Duitslands

1914: Einkreisung der Mittelmächte durch die Entente

1940: Deutschland hat den Rücken frei

bondgenoten een roze kleur te geven, waardoor Duitsland er kwetsbaarder gaat uitzien door de relatieve impact van de Centrale mogendheden te verkleinen. Op de tweede kaart zijn Italië, Slowakije en Albanië ook effen rood, waardoor het Duitse blok groter wordt, terwijl de grijs met rode arcering waarin de Sovjet-Unie wordt weergegeven, de relatieve grootte van het vroegere vijandelijke land juist disproportioneel verkleint (net als bij het 'bevriende' Spanje). Het toepassen op beide kaarten van concentrische lijnen op de gele (vijandelijke) gebieden, onderstreepte nogmaals een omsingeling die specifiek op Duitsland was gericht, maar de visuele indruk die dit op de tweede kaart geeft is bedoeld om het gevoel van omsingeling aanzienlijk te verminderen, en om de kaartlezer te doen geloven dat Duitsland, zoals het

bijschrift al aangeeft, niet langer in de rug bedreigd wordt. Der Krieg im Karten noemt zichzelf een Atlas van de Overwinning 'omdat het de praktische verdrijving van het VK uit het Europese continent laat zien, waar het een ongenode indringer is'. De 'geboorte van een nieuw Europa' komt volgens het boek voort uit het feit dat Duitsland uit zijn historische omsingeling is ontsnapt, waarvan wordt beweerd dat het 'een werktuig is van het Westen bij zijn pogingen om Midden-Europa in een voortdurende staat van machteloosheid te houden' – met andere woorden, om te voorkomen dat Duitsland zijn lotsbestemming vervult, het leiding geven aan en overheersen van het Europese vasteland.